
UNIVERZITET

SINGIDUNUM

Departman za poslediplomske studije

Studijski program: Poslovna ekonomija

MASTER RAD

**Prevare u finansijskom izvještavanju –
metode njihovog činjenja, otkrivanja,
prevencije i istraživanja**

Mentor:

prof. dr Milovan Stanišić

Student:

Nataša Simeunović

400146/2009

- Beograd, 2011. -

S A D R Ž A J

UVOD

1.1.	<i>Predmet istraživanja</i>	5
1.2.	<i>Cilj istraživanja</i>	5
1.3.	<i>Hipoteze</i>	6
1.4.	<i>Metode istraživanja</i>	6
1.5.	<i>Struktura rada</i>	7
2.	Primjena računovodstvenih principa – put ka kvalitetnom finansijskom izvještavanju	8
2.1.	<i>„Matching“ princip</i>	9
2.2.	<i>Princip realizacije</i>	10
2.3.	<i>Princip istorijskog troška</i>	11
2.4.	<i>Princip objektivnosti podataka u računovodstvu</i>	12
2.5.	<i>Princip konzistentnosti</i>	13
2.6.	<i>Princip materijalnosti</i>	14
2.7.	<i>Princip konzervativizma (opreznosti)</i>	14
3.	Korporativno upravljanje – agencijski problem	16
3.1.	<i>Agencijska teorija – menadžerski nasuprot vlasničkim ciljevima</i>	17
3.2.	<i>Usklađivanje interesa vlasnika i menadžera</i>	19
3.2.1.	<i>Interni mehanizmi za kontrolu upravljanja</i>	19
3.2.2.	<i>Eksterni mehanizmi za kontrolu upravljanja</i>	21
4.	Kreativno računovodstvo	24
4.1.	<i>Ciljevi primjene kreativnog računovodstva</i>	25
4.2.	<i>Pojavni oblici kreativnog računovodstva</i>	26
4.3.	<i>Metode kreativnog računovodstva u funkciji realizacije odabranih ciljeva menadžmenta</i>	27
4.3.1.	<i>Uobličavanje dobitka kao metod kreativnog računovodstva</i>	28
4.3.1.1.	<i>Mjere za iskazivanje više dobiti u odnosu na ostvarenu</i>	29
4.3.1.2.	<i>Mjere za iskazivanje niže dobiti od ostvarene</i>	30
4.3.2.	<i>Uobličavanje imovine kao metod kreativnog računovodstva</i>	30
4.3.3.	<i>Uobličavanje neto gotovine iz poslovne aktivnosti kao metod kreativnog računovodstva</i>	31
4.4.	<i>Kako prepoznati da su korišćene metode kreativnog računovodstva</i>	32
5.	Greške i prevare kao uzroci netačnih finansijskih izvještaja	34
5.1.	<i>Računovodstvena profesija i privredni kriminalitet</i>	35
5.2.	<i>Privredni kriminalitet, pojam i oblici</i>	38
6.	Nova računovodstvena profesija – forenzičko računovodstvo	42
6.1.	<i>Kratka istorija forenzičkog računovodstva</i>	42
6.2.	<i>Forenzičko računovodstvo i forenzički računovođa</i>	44
6.3.	<i>Angažovanje forenzičkih računovođa</i>	45
6.4.	<i>Zadaci forenzičkog računovođe</i>	49

7. Mjere prevencije prevara	52
7.1. Kada je otkrivena prevara.....	54
7.2. Crvene zastave (<i>Red Flags</i>).....	55
7.2.1. Bihevioralne Crvene Zastave - prikazano po izvršiocima.....	56
7.2.2. Bihevioralne Crvene Zastave - na osnovu tipa šeme	58
8. Studija slučaja 1: Glavni revizor Republike Srpske dao negativnu ocjenu za Investiciono-razvojnu banku Republike Srpske (IRB RS)	61
9. Studija slučaja 2: Primjer otkrivanja masovnih prevara korišćenjem ACL programa.....	64
10. Zaključak	68
LITERATURA.....	71

SADRŽAJ SLIKA, TABELA I GRAFIKONA

Slika 1 <i>Grafički prikaz "matching" principa</i>	10
Tabela 1 <i>Broj prevara po osnovu sektora počinioca</i>	36
Tabela 2 <i>Prosječan gubitak po osnovu odjeljenja počinioca</i>	37
Tabela 3 <i>Pregled privrednog kriminaliteta u Republici Srpskoj</i>	40
Tabela 4 <i>Činiti/Ne činiti pravila (Do's & Don'ts).....</i>	54
Tabela 5 <i>Bihevioralne crvene zastave prisutne tokom šema prevare – sortirano po učestalosti</i>	57
Tabela 6 <i>Bihevioralne crvene zastave prisutne tokom šema prevare – sortirano prema visini prosječnog gubitka.....</i>	58
Grafikon 1 <i>Bihevioralne crvene zastave prisutne tokom šema prevare</i>	59

„Postoje dva pitanja koja nas čekaju na početku svega. Jedno je da li je zločin uopšte počinjen; drugo je koji je zločin i kako počinjen?”

- Sir Arthut Conan Doyle, „Baskervilski pas”

UVOD

Korisnici finansijskih izvještaja žele objektivne, istinite i fer (poštene) informacije. One su im potrebne u procesu poslovnog odlučivanja zato je razumljiva želja preduzeća, da pri eksternom izvještavanju pokuša zadovoljiti što veći krug različitih korisnika: vlasnike, kreditore, dobavljače, kupce, zaposlene, šire društveno okruženje, te na kraju i državu. Finansijski izvještaji najčešće ne sadrže sve informacije koje mogu zatrebati privrednim subjektima u procesu poslovnog odlučivanja, zato su im potrebna dodatna objašnjenja i otkrivanje dodatnih informacija koje mogu zatrebati korisnicima. Investitori i kreditori koriste računovodstvene informacije u cilju procjene kvaliteta ostvarenog rezultata kompanije (dobitka ili gubitka) i budućih novčanih tokova koji su povezani sa njihovim ulaganjima (kamate za imaoce obveznica, kamate za zajmodavce - banke i dividende, kapitalne dobitke za akcionare). Država i njezini organi koriste računovodstvene informacije u cilju utvrđivanja mjera ekonomske politike, donošenja odgovarajućih odluka o podsticanju određenih djelatnosti i privrednih grana i nadziranje sprovođenja mjera ekonomske politike.

Informaciona perspektiva je ključni elemenat koji podupire izučavanje fenomena kreativnog računovodstva. Ona pretpostavlja da su računovodstvena objelodanjivanja takvog informativnog sadržaja koji posjeduje vrijednost za stejkholdere¹ u obezbjeđivanju korisnih signala. Konflikt se stvara usljed informacione asimetrije² koja postoji u kompleksu korporativne strukture između privilegovanog menadžmenta i udaljenih stejkholdera.

Realno finansijsko izvještavanje podrazumijeva da su finansijski izvještaji sastavljeni u skladu sa propisanim okvirom za finansijsko izvještavanje, u duhu principa urednog knjigovodstva i u skladu sa računovodstvenim propisima³ i standardima⁴, da ne sadrže materijalno značajne greške i nepravilnosti, odnosno da daju istinit i objektivan prikaz uspješnosti poslovanja preduzeća. Nasuprot tome,

¹ U računovodstvenim standardima stejkholderi se nazivaju korisnicima finansijskih izvještaja i dijele se u dvije grupe – interni (menadžeri, zaposleni) i eksterni (investitori u akcije i obaveznice, veliki kreditori, državni organi, poslovni partneri, sindikati i druge organizacije).

² Nejednakost u količini i kvalitetu informacija koje posjeduju različiti korisnici (investitori u akcije i obaveznice, davaoci kredita vs. preduzeća emitenti) naziva se informaciona asimetrija

³ važećim Zakonom o računovodstvu i reviziji

⁴ Međunarodni standardi finansijskog izvještavanja/Međunarodni računovodstveni standardi prevedeni i objavljeni od strane SRRRS

„kreativno računovodstvo obuhvata svaki i sve one postupke koji se koriste da bi se manipuliralo podacima u finansijskim izvještajima. Ono uključuje agresivno računovodstvo, primjenu računovodstvenih principa suprotnu njihovom duhu, lažno finansijsko izvještavanje i sve postupke koji vode ka upravljanju dobitkom ili manipulisanju prihodima⁵“.

Brojni finansijski skandali, s početka ovog vijeka, praćeni gubicima investitora koji se mjere milijardama dolara, ozbiljno su poljuljali povjerenje investitora i računovodstvene javnosti u cjelini u finansijske informacije sadržane u finansijskim izvještajima. Naime, najveće prevare investitora su izvedene prezentovanjem lažnih finansijskih izvještaja.

Ljutnja investitora zbog nemogućnosti postojeće regulative i prakse da spriječi korišćenje finansijskog izvještavanja kao instrumenta za prevare i opravdan strah od posljedica gubitka povjerenja u finansijske podatke iskazane u finansijskim izvještajima prije svega, po opstanak i razvoj finansijskih tržišta, ali i nacionalnih i globalne ekonomije u cjelini, dovela je do toga da su problemi vezani za pouzdanost finansijskog izvještavanja izbili u prvi plan.

Zakonodavstvo, regulatorna tijela i profesija su kao primarni cilj postavili stvaranje pretpostavki da se prevare putem finansijskog izvještavanja u najvećoj mogućoj mjeri spriječe i ako nastanu, da se otkriju prije no što dostignu značajne razmjere. Kao rezultat napora u području zakonodavne aktivnosti u SAD-u je 2002. godine donijet danas poznati Sarbanes-Oxley Act⁶ (Sarbejns-Okslijev zakon), dok je Evropska unija izvršila značajne izmjene Osme direktive.

Rad regulatornih tijela na ovom pitanju doveo je do revizije postojećih standarda revizije i donošenja novih standarda koji zahtjevaju ne samo šire, odnosno mnogo detaljnije poznavanje procedura i kontrola u preduzeću koje je predmet revizije, već i mnogo rigoroznije procjene rizika za pojavu grešaka i prevara u finansijskim izvještajima.

U okviru profesije, u vremenu poslije Enrona⁷, kako se često označava vrijeme nakon velikih finansijskih skandala, došlo je do formiranja novih regulatornih tijela i do pojave nove računovodstvene profesije.

⁵ Škarić Jovanović K., „Kreativno računovodstvo – motivi, instrumenti i posljedice“, *Zbornik radova sa 11. Kongresa SRRRS*, Banja Vrućica, 2007. god.

⁶ Vidjeti: Wilson, R.A., La See, A., Choo, K., „An Accountant’s Defining Moments: Questionable Corporate Practices Before & After the Sarbanes-Oxley Act of 2002“, *Journal of Economic Crime Management*, Spring 2004, Volume 2, Issue 2, dostupno na: <http://www.utica.edu/academic/institutes/ecii/publications/articles/BA34A95C-A605-9106-51A4DA80C655EC9A.pdf>

⁷ Vidjeti: Sridharan, V. Uma et.al., „The Social Impact of Business Failure: Enron“, *American Journal of Business*, Vol. 17 No.2, Fall 2002, dostupno na: <http://www.bsu.edu/mcobwin/majb/?p=199>

Na međunarodnom nivou formiran je Odbor za nadzor javnog interesa⁸ 2005. godine koji nadzire rad IFAC-a (*eng. The International Federation of Accountants* – Međunarodna federacija računovođa) na području donošenja standarda revizije i osiguranja, etike i edukacije. Osmu direktivu, da podsjetimo, obavezuje zemlje članice da na nacionalnom nivou formiraju nezavisna od države regulatorna tijela koja će vršiti nadzor nad kvalitetom revizije.

Računovodstvena profesija u cjelini, svjesna da ne može potpuno spriječiti da obmanjujući finansijski izvještaji budu sastavljeni i objavljeni, smatra neophodnim da sve nastale prevare u finansijskom izvještavanju otkrije, istraži i sankcioniše. U tom cilju se u računovodstvenoj profesiji javlja nova grana – ovlašćeni istražitelj prevara⁹ ili drugačije – forenzički računovođa.

1.1. Predmet istraživanja

Širi predmet ovog rada se ogleda u teorijsko-empirijskom istraživanju i naučnom dokazivanju neophodnosti istinitog i fer izvještavanja u cilju prevazilaženja svjetske ekonomske krize. Finansijski izvještaji, kao pokazatelji uspješnosti poslovanja preduzeća, u vremenu globalne tranzicije gdje profit postaje glavna ekonomska veličina, postaju meta zloupotrebe u cilju privlačenja kapitala investitora. Vlasnici kapitala žele znati koliko su njihova ulaganja sposobna da generišu budućih novčanih tokova i ukoliko utvrde da njihova očekivanja nisu ostvarena, prenose kapital na druge investicije gdje procjenjuju da će se bolje i brže oploditi.

Uži predmet rada istražuje metode kreativnog računovodstva u prikazivanju poslovanja preduzeća, te mjere i tehnike sprječavanja, otkrivanja i istraživanja istih.

1.2. Cilj istraživanja

Naučni cilj ovog istraživanja jeste naučna deskripcija pojave sve učestalije upotrebe kreativnog računovodstva koja dovodi do pada kvaliteta i povjerenja u finansijske izvještaje što svoj odraz pronalazi u stvaranju iskrivljene finansijske slike uspješnosti preduzeća na globalnom ekonomskom tržištu.

Društveni cilj jeste da ovaj rad koristi praktičnim potrebama. Rezultati istraživanja treba da ukažu na učestalost primjene metoda kreativnog računovodstva te na neophodnost daljeg usavršavanja i širenje korišćenja tehnika otkrivanja i mjera prevencije istih u cilju povećanja kredibiliteta finansijskih izvještaja uopšte.

⁸ PIOB – Public Interest Oversight Board

⁹ *eng.* CFE – Certified Fraud Examiner, detaljnije pogledati na www.acfe.com

1.3. Hipoteze

U istraživanje polazimo sa sljedećom generalnom hipotetičkom tvrdnjom:

Generalna hipoteza:

Posmatrani socijalni i lični faktori, odnosno socijalna i psihološka obilježja zaposlenih i vlasnika preduzeća spadaju u značajne determinante njihovih odluka da li koristiti metode kreativnog računovodstva u prikazivanju finansijskih izvještaja. Samim tim, javlja se pitanje postoji li potreba za posvećivanjem pažnje tehnikama otkrivanja korišćenja pomenutih metoda, kao i za kontinuelnim usavršavanjem stručnjaka iz oblasti forenzičkog računovodstva kako bi se obezbjedio neophodan nivo kvaliteta finansijskih izvještaja i povratilo povjerenje u iste, što je jedan od ključnih faktora u funkcionisanju globalne ekonomije.

Generalnu hipotetičku tvrdnju operacionalizujemo preko sljedećih posebnih:

Posebne hipoteze:

- ✱ Postojanje agencijskog problema kao jednog od glavnih uzroka lažiranja finansijskih izvještaja,
- ✱ Načini primjenjivanja metoda kreativnog računovodstva u prikazivanju poslovanja,
- ✱ Potreba za uvođenjem nove profesije forenzičkog računovođe,
- ✱ Otkrivanje, istraživanje i rješavanje računovodstvenih prevara pomoću profesije forenzičkog računovođe,
- ✱ Mogućnosti prevencije prevara u cilju poboljšanja kvaliteta finansijskih izvještaja.

1.4. Metode istraživanja

Složenost predmeta istraživanja zahtjeva primjenu:

- ✱ Analitičkih osnovnih metoda: analize, apstrakcije, specijalizacije i dedukcije;
- ✱ Sintetičkih osnovnih metoda: sinteze, konkretizacije, generalizacije i indukcije;
- ✱ Opštenaučne metode zahtjevaju primjenu: hipotetičko-deduktivne metode, analitičko-deduktivne metode, komparativnu i statističku metodu.

Primjenom ovih metoda, kako govore dosadašnji rezultati istraživanja, moguće je validno ostvarenje naučnog i društvenog cilja istraživanja. Pristup istraživanju je integrativan, sintetički, u tom smislu što se ni jednom metodološkom postupku ne daje isključiva prednost, nego su podjednako zastupljeni, odnosno u skladu sa potrebama istraživanja.

1.5. *Struktura rada*

Polazeći od postavljenih hipoteza i ciljeva istraživanja proistekla je i odgovarajuća struktura rada.

Prvi dio ovog rada obrađuje računovodstvene principe koji čine opštepriznatu osnovu za formiranje finansijskih izvještaja preduzeća i kao takvi, njihova primjena ima značajan uticaj na kvalitetno finansijsko izvještavanje.

U drugom dijelu će biti definisan pojam agencijskog problema koji se javlja u okviru korporativnog upravljanja, te mehanizmi kontrole korporativnog upravljanja koji djeluju u cilju usklađivanja ciljeva vlasnika i menadžera.

Treći dio rada se odnosi na pojam kreativnog računovodstva, njegove metode i ciljeve primjene od strane menadžmenta preduzeća, sve u cilju prikazivanja željene, a ne stvarne slike prinosne snage i finansijskog položaja preduzeća radi ostvarivanja određenih koristi.

Četvrti dio ovog rada obrađuje greške i propuste kao uzroke netačnih finansijskih izvještaja, što neposredno implicira na rast stope privrednog kriminaliteta.

U petom dijelu će biti definisan pojam forenzičkog računovodstva, uslovi angažovanja i zadaci forenzičkog računovođe.

Šesti dio rada objašnjava znakove koji preventivno upućuju na mogućnost dešavanja prevare kao i koje mjere preduzeti u cilju njenog sprječavanja.

U okviru sedmog i osmog dijela rada će biti predstavljene studije slučaja vezane za oblast privrednog kriminaliteta, odnosno otkrivanje mogućih prevarnih radnji korišćenjem revizorskih i istražnih tehnika i tehnologija.

Naravno u radu će se dati zaključna razmatranja, kao i korišćena literatura.

2. Primjena računovodstvenih principa – put ka kvalitetnom finansijskom izvještavanju

Prema Komitetu za međunarodne računovodstvene standarde, cilj finansijskih izvještaja je da pruže informacije o nekom preduzeću „koje su, velikom broju korisnika značajne za donošenje poslovnih odluka“. Te poslovne odluke, gotovo uvijek, zahtijevaju procjenu sposobnosti nekog preduzeća da generiše buduće novčane tokove. Korisnici izvještaja mogu lakše da procjene tu sposobnost, ako imaju na raspolaganju podatke o finansijskom položaju preduzeća, uspješnosti njegovog poslovanja i profitabilnosti, kao i o promjenama gotovinskih tokova¹⁰.

Finansijski izvještaji predstavljaju najefikasniji način da se subjektima, koji se nalaze izvan preduzeća, periodično prezentuju informacije sakupljene i obrađene u računovodstvenom sistemu. Dakle, ti izvještaji bilans stanja, bilans uspjeha i izvještaj o gotovinskim (novčanim) tokovima su najvažniji „proizvodi“ računovodstva. Oni imaju „opštu namjenu“, zbog velikog broja subjekata koji ih koriste.

Osnovni cilj računovodstva koji se definiše kao istinito i fer prikazivanje finansijskog položaja, i uspješnosti određenog poslovnog subjekta ne može se odvijati bez pravila za pripremanje, priznavanje i vrjednovanje u finansijskim izvještajima. Pravila ili principi razvijeni u računovodstvenoj teoriji, nisu bili dovoljni da obezbijede potpun kvalitet računovodstvenih informacija i njihovu pouzdanost, već su se pomenuti principi standardizovali, kodifikovali u okviru pisanih pravila nazvanih standardi. Standardi u društvenim ili egzaktnim naukama, u najširem značenju, predstavljaju mjerilo neke kategorije, kroz formulisanje onoga što se za tu kategoriju smatra uobičajenim stanjem ili normalom. Pored teorijskog zaleđa standarda, za njih se vezuje i praktično iskustvo, tako da su oni proizvod, sa jedne strane razvoja teorije, ali sa druge strane i razvoja praktičnih potreba onih na koje standard ima efekte. Ako sada ovu uopštenu definiciju standarda konkretizujemo na računovodstvo, tada standardi iz oblasti računovodstva podrazumijevaju „dogovorena pravila o pripremanju, priznavanju, odmjeravanju i prikazivanju stavki računovodstvenih izvještaja ekonomskog entiteta.“¹¹

Cilj računovodstvenih informacija jeste da pruže podatke raznim korisnicima kako bi oni mogli donijeti poslovne odluke na bazi tih podataka. Najvažnije

¹⁰ Gray J., Needles B.E. Jr, *Finansijsko računovodstvo – Opšti pristup*, prevod, Savez računovođa i revizora Republike Srpske, 2002. str. 179-180

¹¹ Petrović M., „Smisao i korist od računovodstvenih standarda“, *Primena Međunarodnih računovodstvenih standarda*, Knjiga II, Savez računovođa i revizora Srbije, Beograd, 2002. prema: Knežević G., *Analiza finansijskih izvještaja*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2008. str. 48

kvalitativne karakteristike računovodstvenih informacija su razumljivost, značajnost, pouzdanost i uporedivost.

Pretpostavke finansijskog računovodstva se baziraju na sljedećim principima:

1. Princip računovodstvene jedinice,
2. Princip novčanog mjerila i
3. Princip kontinuiteta preduzeća (going concern).

Pet je osnovnih principa kojima se regulišu računovodstvena *vrjednovanja* (mjerjenja) i to su sljedeći¹²:

1. "Matching" princip,
2. Princip realizacije,
3. Princip istorijskog troška,
4. Princip objektivnosti podataka i
5. Princip konzistentnosti.

Principi koji se smatraju *ograničenjima u procesu vrjednovanja*:

1. Materijalnost i
2. Konzervatizam (računovodstvena opreznost).

U nastavku rada, ukratko ćemo objasniti suštinu principa vrjednovanja i ograničenja u vezi s istim.

2.1. „Matching“ princip

Princip uzročnosti prihoda i rashoda ili "matching" princip, kako se u praksi često naziva, ključni je princip kojim se reguliše *vrjednovanje bilansnih pozicija*. „Matching“ predstavlja zahtjev za dodjeljivanjem rashoda obračunskom periodu kada su nastali njima prouzrokovani prihodi¹³. To znači da se utrošena sredstva u obračunskom periodu moraju dovesti u vezu ili suprostaviti koristima koje su proizašle iz tih trošenja. Ovaj princip podrazumijeva da se svako trošenje (troškovi zarada, troškovi materijala itd.) čini sa namjerom da se ostvare koristi, odnosno u računovodstvenom smislu, prihodi. Međutim, koristi mogu priticati u različitim obračunskim periodima, pa se zahtjevi „matching-a” na različite načine izvršavaju.

Ako prihodi nastaju u istom obračunskom periodu kada i troškovi koji su bili nužni da bi se prihod ostvario, tada se ti *troškovi odmah priznaju kao rashodi* u bilansu uspjeha. Ako će koristi (prihodi) od nekih troškova biti ostvareni u više

¹² Knežević G., *Analiza finansijskih izveštaja*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2008. str.51

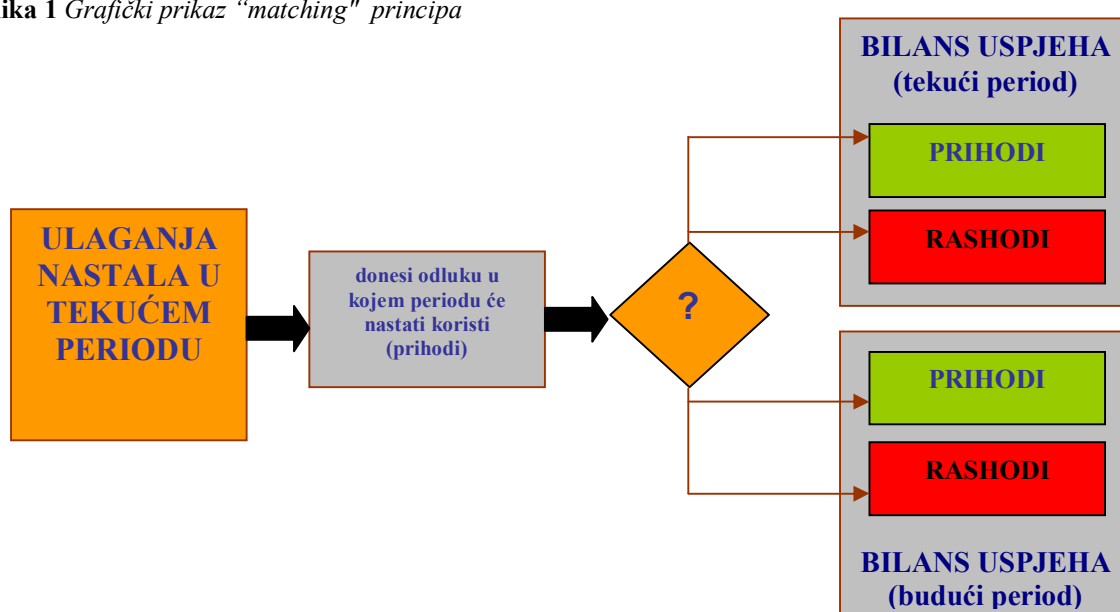
¹³ Ibid, str. 52

budućih obračunskih perioda, tada *troškove treba prikazati kao sredstva u bilansu stanja* (na primjer, oprema, materijal i sl.). U budućim periodima, kako se ostvaruju koristi ili prihodi, tako se dio sredstava aktiviranih u bilansu stanja iskazuje kao trošak, tj. prelazi u bilans uspjeha.

Posebna pogodnost za primjenu ovih zahtjeva je u dijelu¹⁴:

- * direktnog povezivanja prihoda i rashoda prodaje robe, gotovih proizvoda, usluga, itd...
- * direktnog obračuna troškova amortizacije za dat obračunski period,
- * periodizacije izdataka čiji se efekti protežu na više perioda (troškovi promocije i reklame), itd...

Slika 1 Grafički prikaz "matching" principa

Izvor: Knežević G., *Analiza finansijskih izveštaja*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2008. str. 52

2.2. Princip realizacije

Princip realizacije je logičan nastavak objašnjenja „matching“ principa. Naime, iz slike 1, vidljivo je da je ključna pretpostavka matching-a, da se utvrdi u kojem obračunskom periodu će priticati koristi, odnosno *kada se prihod smatra ostvarenim (realizovanim)*. Tek pošto se utvrdi momenat ostvarivanja ili realizacije prihoda, moguće je sprovesti zahtjeve matching-a, odnosno tek tada se prihodima u bilansu uspjeha suprostavljaju odgovarajući troškovi. Princip realizacije predstavlja bazu za rješavanje *problema obračuna i iskazivanja rezultata preduzeća (dobitka ili gubitka)*. Ako se ponovo vratimo na sliku 1, možemo vidjeti da princip matchinga i princip

¹⁴ Stanišić M., *Računovodstvo*, Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2006. str. 57

realizacije, predstavljaju uslove za priznavanje prihoda i rashoda, odnosno za iskazivanje njihove razlike (rezultata - dobitka ili gubitka)¹⁵.

Ukupan vremenski period od početka nabavke faktora proizvodnje do prodaje proizvedenih proizvoda i prijema novca naziva se proces realizacije, dok se sam trenutak razmjene proizvoda i usluga za određenu sumu novca ili potraživanje naziva *trenutkom realizacije*.

U ovom procesu bitno je utvrditi vremenski momenat kada se priznaje prihod. Shodno principu realizacije *prihod treba priznati* onda kada se mogu zadovoljiti sljedeća četiri kriterijuma:¹⁶

- a) preduzeće je prenijelo na kupca sve značajne rizike vezane za proizvod,
- b) iznos prihoda se može objektivno mjeriti,
- c) značajni troškovi povezani sa prihodima su ostvareni i mogu se ispravno izmjeriti, i
- d) pritanje ekonomskih koristi (naplata potraživanja) povezano sa ostvarenim prihodima se može razumno predvidjeti.

Po metodi priznavanja prihoda na bazi *fakturisane realizacije* momenat kada je proizvod završen, isporučen i prihvaćen od kupca (ispostavljena je izlazna faktura kupcu) jeste momenat kada *se prihod smatra zarađenim (realizovanim)*. Dakle, uopšteno govoreći, prihod u računovodstvu smatramo priznatim onda kada je on tržišno verifikovan kroz transakciju isporuke proizvoda i njegovog prihvatanja od strane poznatog kupca. U tom momentu, stekli su se uslovi za priznavanje prihoda, budući da su sva četiri kriterijuma zadovoljena. Naravno, u praksi postoje i izuzeci od ovog pravila (momenta priznavanja prihoda u fazi proizvodnje proizvoda i momenta priznavanja prihoda u fazi naplate prodatih učinaka).

2.3. Princip istorijskog troška

Pojam vrjednovanja se prvenstveno odnosi na dodjelu novčanog iznosa transakciji. Prema Međunarodnim računovodstvenim standardima, vrijednost koju poslovni subjekti najčešće dodjeljuju svim poslovnim transakcijama, pa prema tome i svoj imovini, obavezama i komponentama vlastitog kapitala, uključujući i prihode i rashode, naziva se početni trošak, odnosno, istorijski trošak ili nabavna vrijednost (trošak nabavke). Međunarodni računovodstveni standardi definišu trošak nabavke (nabavnu vrijednost ili cijenu koštanja ako je riječ o sopstvenim proizvodima) kao:

¹⁵ Knežević G., *Analiza finansijskih izveštaja*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2008. str.53

¹⁶ Petrović Z., *Računovodstvena regulativa (MRS 18 Prihodi)*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2008.

„iznos plaćenog novca ili novčanih ekvivalenata, fer vrijednost ili druga naknada data za nabavku sredstva u vrijeme njegovog sticanja ili izgradnje (proizvodnje)¹⁷“.

Načelo istorijskog troška se koristi iz razloga što je nabavnu vrijednost moguće provjeriti. Ona nastaje kao rezultat aktivnosti nezavisnih kupaca i prodavaca koji se prethodno dogovore o cijeni. Cijena razmjene je objektivna cijena koja se može provjeriti dokazom datim u momentu transakcije. Upravo je ta konačna cijena, verifikovana ugovorom obje strane, vrijednost po kojoj se transakcija evidentira¹⁸.

2.4. *Princip objektivnosti podataka u računovodstvu*

Zahtjev za primjenu principa objektivnosti je veoma raširen u raznim oblastima ljudske djelatnosti. Razlozi leže u naglašenoj potrebi za realnim i istinitim informacijama o nekom ili nečemu na bazi čega bi se gradili pravilni stavovi i shvatanja¹⁹.

Drugim riječima, to znači da se vrjednovanja imovine, obaveza, kapitala, prihoda i rashoda moraju zasnivati na objektivno utvrdivim činjenicama koje su potkrijepljene dokumentima. Pored ovoga, princip objektivnosti zahtjeva da informacije koje se odnose na finansijske izvještaje budu *pouz dane*. Primjena nabavnih vrijednosti i cijene koštanja predstavlja ispunjenost principa objektivnosti. Naime, ove vrijednosti su *objektivne, dokumentovane i pouz dane* činjenice čijim korišćenjem je izbjegnuta mogućnost arbitrarnosti kod procjene vrijednosti imovinskih dijelova.

Kao mjerne osnovice u računovodstvu se pod određenim uslovima mogu koristiti i sadašnje vrijednosti, kao i tržišne cijene. Sadašnja vrijednost se definiše kao vrijednost imovine koju bi ona imala danas i koja reflektuje dvije stvari²⁰:

- a) očekivani novčani tok koji će imovina odbaciti u budućnosti i
- b) vremensku vrijednost novca.

Kod obračuna sadašnje vrijednosti javlja se jedan problem – sadašnja vrijednost uključuje procjenu kamatne stope i novčanih tokova, koju je u nekim slučajevima veoma teško dokumentovati, tako da je ova vrijednost, po definiciji, povezana sa mogućim manipulacijama. S obzirom na prethodno iznijeto, utvrđivanje sadašnjih vrijednosti praktično predstavlja narušavanje principa objektivnosti.

¹⁷ Petrović Z., *Računovodstvena regulativa (MRS 16 Nekretnine, postrojenja i oprema)*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2008.

¹⁸ Gray J., Needles B.E. Jr, *Finansijsko računovodstvo – Opšti pristup*, prevod, Savez računovođa i revizora Republike Srpske, 2002. str. 49

¹⁹ Stanišić M., *Računovodstvo*, Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2006. str. 57-8

²⁰ Knežević G., *Analiza finansijskih izvještaja*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2008. str.55

Obračun primjenom sadašnjih vrijednosti se u računovodstvu primjenjuje samo onda kada je budući novčani tok moguće objektivno izmjeriti (npr. obaveze za obveznice, hipotekarne založnice, lizing obligacije, penzione obaveze i sl.). Tržišne cijene (fer vrijednosti) posljednjih godina favorizuju se od strane nekih praktičara (finansijski analitičari, menadžeri) kao objektivna mjerila vrijednosti. U određenim uslovima, javlja se situacija da su tržišne cijene neke imovine objektivnije nego sadašnje vrijednosti. U svim drugim događajima, imovina se procjenjuje shodno principu nabavne vrijednosti ili cijene koštanja. Dakle, primjena sadašnje vrijednosti i tržišnih cijena predstavlja odstupanje od principa nabavne vrijednosti, a to odstupanje je dopustivo samo onda kada su zadovoljeni zahtjevi principa objektivnosti.

2.5. *Princip konzistentnosti*

Računovodstvena praksa razvila je više alternativnih metoda za vrjednovanje istih bilansnih pozicija – aktive, pasive, prihoda i rashoda. Ovakav varijetet metoda postoji zbog dva razloga: a) niti jedan metod nije dovoljno uopšten da bi se mogao primjeniti u svim preduzećima, zbog razlike u prirodi djelatnosti i b) računovodstvena praksa, pogotovo onaj dio koji je kao najbolja praksa kodifikovan u okviru računovodstvenih standarda, nastaje kao dio političkog procesa (lobiranja) u kojima zainteresovane strane (preduzeća) koje se suočavaju sa različitim situacijama nastoje da nametnu svoju metodu bilansiranja kao opšte prihvatljivu za sva preduzeća.

Princip konzistentnosti zahtjeva da se poslovni događaji iz perioda u period na isti način tretiraju u cilju obezbjeđenja uporedivosti ostvarenih efekata u različitim periodima. Ovaj princip ima širok domen uticaja i podrazumijeva²¹:

- * ne mijenjanje računovodstvenih principa,
- * ne mijenjanje računovodstvenih tehnika, metoda i postupaka,
- * ne mijenjanje jedinice izvještavanja, u obimu koji je realno moguć.

Ovaj princip se, u području organizacije računovodstva, odnosi, na primjer, na politike vrjednovanja zaliha, otpisa potraživanja, obračuna amortizacije sredstava, raspodjele dobiti...

U uslovima turbulentnog poslovnog okruženja javlja se potreba da se metode bilansiranja promjene kako bi nova metoda što bolje prikazala vrijednost imovine u skladu sa istinitim i poštenim izvještavanjem (true and fair view). Naravno, promjene metoda bilansiranja moraju biti unijete u napomene. Pored toga zahtjeva se da se u napomenama iskaže (kvantifikuje) način na koji je promjena metode uticala na rezultat i druge komponente finansijskih izvještaja. Promjenom metoda može se

²¹ Stanišić M., *Računovodstvo*, Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2006. str. 58

uticati na poboljšanje finansijskog položaja ili uspješnosti, tako da licencu o prihvatljivosti izvršene promjene mora dati nezavisni revizor.

2.6. *Princip materijalnosti*

Svrha računovodstvenog truda je, pored ostalog, u proizvodnji informacija na bazi kojih se vrjednuju neka stanja, tokovi i donose poslovne odluke. Iz tih razloga u svim fazama pripreme informacija neophodno je povesti računa o tome da se obezbjedi puna materijalnost koja obuhvata²²:

- * dokumentovanost,
- * istinitost,
- * tačnost, i
- * mogućnost dokazivanja.

Pod *dokumentovanošću* podrazumijevamo obezbjeđenje i verifikaciju nastanka za računovodstvo relevantnog poslovnog događaja adekvatnim dokumentom, odnosno pisanom ispravom.

Istinitost podrazumijeva obavezu da ne samo da postoji validan dokument o poslovnom događaju već i istinitost nastanka poslovnog događaja po performansama vjernih sadržaju dokumentacije o njemu. Tako se ovim zahtjevom u jednom dijelu doprinosi realnijim i osnovanijim informacijama za poslovno odlučivanje.

Kada kažemo *tačnost* mislimo na tačnost računskih operacija u dokumentu. Ovaj zahtjev se kao i prethodni sprovodi u fazi kontrole ispravnosti dokumentacije. Kontrola prethodi obradi te se na taj način obezbjeđuje ispravnost toka obrade.

Mogućnost dokazivanja je, takođe, jedan od zahtjeva čijom se provedbom obezbjeđuje poštovanje principa materijalnosti. U nekim slučajevima i pored dokumentacije nema dovoljno očiglednosti za ono što se tvrdi pa je bitno obezbjediti dodatne dokaze. To može označavati zahtjev da se u nekim segmentima računovodstvene funkcije obezbjede odgovarajuće veze i usaglašavanja da bi se podigao nivo pouzdanosti podataka i obezbjedila njihova materijalna zasnovanost.

2.7. *Princip konzervativizma (opreznosti)*

Princip opreznosti predstavlja odstupanje od postojećih pravila procjenjivanja računovodstvenih izvještaja. Kao i materijalnost, konzervativizam je posljedica zahtjeva računovodstvenih praktičara da se odnos troškovi/koristi računovodstvenog izvještavanja svede na prihvatljivu mjeru. Ovaj princip predstavlja zahtjev da

²² Ibid, str. 60

menadžment kompanije, kada ima „razumnu sumnju vezanu za vrjednovanje neke stavke, bolje je da podcijeni aktivu i precijeni pasivu, ubrza priznavanje gubitaka i da odloži priznavanje dobitaka“. Ovaj princip ne podrazumijeva namjerno podcjenjivanje bilansa, već taj zahtjev ograničava samo na one situacije kada se javi razumna sumnja u računovodstvenim mjerenjima.

U osnovi ovog principa *leži zaštita povjerenika*. Oprezno ili konzervativno mjerenje bilansnih pozicija ne dovodi do precijenjene garantne supstance (sopstveni kapital), tako da se povjerenici ne dovode u zabludu. Pomenuto podcjenjivanje aktive i precjenjivanje pasive vodi opreznom obračunu sopstvenog kapitala koji je valjana podloga za procjenu sigurnosti vraćanja kredita, otplate obaveza za obveznice i dr. što je ključni interes povjerenika (banaka, imalaca obveznica).

Princip konzervativizma se u načelu podudara sa zahtjevima principa realizacije, impariteta, najviše i najniže vrijednosti.²³ **Princip realizacije** određuje momenat priznavanja prihoda i o njemu smo već raspravljali. Prema ovom principu prihod se priznaje samo onda kada je tržišno verifikovan kroz prodaju i isporuku (fakturisanje) gotovih proizvoda ili izvršene usluge kupcima. Ovaj princip u načelu ne dozvoljava iskazivanje nerealizovanih prihoda, dakle onih koji nisu tržišno potvrđeni. On se dopunjava principom impariteta. **Princip impariteta** omogućava iskazivanje gubitaka kada su oni izvjesni, a istovremeno zabranjuje iskazivanje dobitaka koji nisu zarađeni (realizovani). **Princip najniže vrijednosti** za pozicije aktive proističe iz principa impariteta. Zadatak ovog principa je da utvrdi gornju granicu bilansiranja sredstava (aktive). Gornja granica je nabavna vrijednost ili cijena koštanja (zahtjev istorijskog troška), osim ako imovina nema nižu tržišnu vrijednost od pomenute. U tom slučaju se primjenjuje princip „niža od dvije vrijednosti“ (lower of cost-or-market rule, LCM) kao osnova bilansiranja. **Princip najviše vrijednosti** odnosi se na bilansiranje pozicija pasive. U tom smislu određuje se najviša vrijednost po kojoj se obaveze mogu unijeti u bilans stanja. Ta vrijednost proizlazi iz upoređivanja prvobitne ugovorene obaveze i njezine vrijednosti na dan bilansa. „Viša od ove dvije vrijednosti“ predstavlja granicu za procjenjivanje obaveza.

U suštini principa računovodstvenog konzervativizma nalazi se potreba da se ne pruži preterano optimistička slika koja korisnika izvještaja može navesti na pogrešne procjene, a time i na pogrešne poslovne odluke. Načelno govoreći, uvijek kada postoji odsustvo preciznih računskih podloga u vrjednovanju imovine i obaveza, interesi zaštite povjerenika nalažu primjenu principa konzervativizma.

²³ Prema Ranković J., *Teorija bilansa*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2003., str.175.

3. Korporativno upravljanje – agencijski problem

Područje korporativnog upravljanja obuhvata korporativni pravni okvir i praksu donošenja odluka u upravnim odborima korporacija, razne aspekte korporativnih finansija, zakona koji regulišu poslovanje hartijama od vrijednosti, stečajne zakone, zakone koji regulišu poslovanje finansijskih institucija, odnose sa zaposlenima, ugovorno pravo i teoriju, vlasnička prava, kompenzacijske sisteme i sisteme internog informisanja i kontrole.²⁴

Vanjski i unutrašnji elementi korporativnog upravljanja i odnosi između njih definišu sistem korporativnog upravljanja. Odnosi između elemenata u sistemu korporativnog upravljanja su određeni nizom uzročno-posljedičnih veza koje nazivamo mehanizmima korporativnog upravljanja.

Osnovna razlika između pojedinih sistema korporativnog upravljanja je pozicija korporativne kontrole. Element korporativnog sistema je u poziciji kontrole ako svoje ciljeve može nametnuti kao ciljeve korporacije. Ciljevi korporacija mogu biti različiti: opstati, maksimizirati tržišni udio, prodaju, profit, minimizirati troškove, ali isto tako cilj može biti i minimiziranje tržišnog udjela ili profita. Cilj korporacije je sve ono što subjekt u poziciji korporativne kontrole želi.

Prema zakonu vlasnici imaju kontrolu nad preduzećem – određuju ciljeve koje preduzeće treba ostvariti. Nakon postavljanja tih ciljeva postavlja se pitanje načina njihovog ostvarenja. Obzirom da vlasnika obično ima previše da se svi aktivno uključe u donošenje odluka o poslovanju, a kako obično i nemaju dovoljno znanja da bi uspješno vodili složeni poslovni sistem, u tu svrhu angažuju profesionalce u administraciji poslovanja - menadžere. U slučaju delegiranja vlasti za upravljanje poslovnim sistemom od vlasnika prema menadžmentu dolazi do opravdanog odvajanja vlasništva i kontrole. Pojedinci nemaju nužno i menadžerski talent i finansijski kapital. Mogućnost da se vlasništvo odvoji od kontrole omogućava svim stranama da poboljšaju svoju poziciju.

U užem smislu, termin korporativno upravljanje određuje sistem koji vlasniku osigurava da će vrhovni menadžment, postavljen da ostvari ciljeve organizacije, ispuniti osnovnu preuzetu obavezu – stvaranje vrijednosti za vlasnike. Vlasnici svoju poziciju prema menadžmentu uređuju menadžerskim ugovorima. Uspostavljanjem

²⁴ Blair, M., Margaret: *Ownership and Control: Rethinking corporate governance for the twenty-first century*, The Brookings Institution, 1995., str. 3.-4. prema: Hruška D., *Razina koncentracije vlasništva u hrvatskim korporacijama – što je najveći problem korporativnog upravljanja u Hrvatskoj*, tekst uz izlaganje, MAP savjetovanje, Zagreb, 2006.

ugovornih odnosa rješava se problem nesavršene usklađenosti interesa između sudionika procesa koji se odvijaju u korporaciji. Međutim, ugovori ne mogu obuhvatiti sve moguće moduse menadžerskog ponašanja. Pronalaženje strukturnih i bihevioralnih mjera, kojima će se osigurati minimum neefikasnosti u ugovornim strukturama korporacija, analizira agencijska teorija.

3.1. Agencijska teorija – menadžerski nasuprot vlasničkim ciljevima

Kao što smo već rekli, korporacije imaju složen sistem kontrole uprave menadžmenta. U fazi postavljanja ciljeva, gdje se suština odlučivanja svodi na balansiranje između profita i rizika, izbor vrlo često padne na onu kombinaciju koja će maksimizirati tržišnu vrijednost akcija, a samim tim i bogatstvo vlasnika²⁵. Možemo reći da je to postala opšte prihvaćena ciljna funkcija preduzeća u savremenim poslovnim finansijama. Tržišna cijena akcija je pokazatelj moći preduzeća da radi u interesu vlasnika. U slučaju da vlasnici nisu zadovoljni postignutim rezultatima, oni mogu prodati svoje akcije te tako dobijena sredstva investirati u akcije drugih preduzeća.

Robert Monks i Nell Minow (Nel Minou), dva vodeća naučnika u oblasti korporativnog upravljanja definišu agencijski problem kao „odnos između različitih učesnika u određivanju pravca i rezultata korporacija. Primarni učesnici su: (a) akcionari (vlasnici kapitala), (b) menadžment (predvođen generalnim direktorom) i (c) upravni odbor²⁶.“ Akcionari biraju upravni odbor koji ih predstavlja i čija je povjerenička odgovornost da obezbjedi djelovanje menadžmenta u najboljem interesu akcionara, da bi se osigurali dugoročni finansijski profiti korporacije. Ovaj problem, poznatiji pod imenom „agencijski problem“ ili „agencijska teorija“ se bazira na odnosu principal – agent gdje se menadžment posmatra kao „agent“, a vlasnik kao „principal“.

Agencijska teorija bavi se rješavanjem dva problema koji mogu da se jave u zastupničkim odnosima²⁷:

- kada su ciljevi principala i agenata sukobljeni,
- kada je teško ili skupo za principala da potvrdi šta agenti zaista rade.

²⁵ Šljivić S., „Maksimizacija bogatstva vlasnika kao cilj preduzeća“, *Zbornik radova 2.naučno-istraživačkog skupa*, Viša tehnička škola za industrijski menadžment, Kruševac, 2003. str.103-108

²⁶ Menadžment, naravno, ne može da ignoriše zahtjeve značajnih firminih stejkholdera. Ponekad veliki kreditori finansijskom prinudom mogu da vrše snažan i legitiman uticaj na menadžerske odluke. Uopšte, stejkholderima mora da se obrati drugačija pažnja nego vlasnicima korporacije, a sve u skladu sa postizanjem maksimalne dugoročne dobiti za akcionare.

²⁷ Eisenhardt, K.M., „Agency theory: An assessment and review“, *Academy of Management Review* 14 (1): 1989, 57-74 prema: Dess, Lumpkin, Eisner, *Strategijski menadžment*, Data status, Beograd, 2007. str. 333

U korporaciji to znači da upravni odbor ne bi bio u stanju da potvrdi da menadžeri stvarno rade u interesu akcionara, pošto su menadžeri u pogledu poslovanja koje vrše, u većini slučajeva, „insajderi“, i na taj način su bolje informisani od vlasnika, odnosno principala. Dolazi do informacione asimetrije. Prema tome, menadžeri mogu da djeluju „oportunistički“ povodeći se za svojim ličnim interesima – na uštrb korporacije. Mogu npr. da troše fondove korporacije na skupe pogodnosti (avione, umjetnička djela, stanove), da posvećuju vrijeme i resurse za omiljene projekte koje favorizuju (inicijative u kojima imaju lični interes, ali koje imaju ograničen tržišni potencijal), da se angažuju u borbi za vlast (gdje mogu preko resursa da se bore za svoj sopstveni boljitak, a na štetu preduzeća) i da odbijaju (ili sabotiraju) primamljive ponude za integracije, pošto one mogu da povećaju rizik gubitka posla.

Drugi problem jeste problem podjele rizika koji se javlja kada principal i agent imaju različite stavove i preference u pogledu rizika. Na primjer, direktori u preduzeću mogu biti naklonjeni inicijativama za dodatnu diversifikaciju, pošto po svojoj prirodi one povećavaju korporaciju i na taj način i nivo kompenzacije direktora. U isto vrijeme, takve inicijative za diversifikaciju mogu da potkopaju vrijednost akcionara. Diversifikacija smanjuje lični rizik agenata (menadžera) od potencijalnog gubitka zaposlenja te su joj oni često više naklonjeni od akcionara.

Ponekad, najviši menadžeri preduzimaju akcije koje odražavaju njihove lične interese više nego interese akcionara. Navešćemo neke od takvih primjera²⁸:

30. jula 2002. godine, predsjednik George Bush (Džordž Buš), potpisao je Sarbanes-Oxley Act. Jedan od njegovih ciljeva bio je da se spriječi poslovanje sa samim sobom i drugi sukobi interesa koji su doveli do pada kompanija Enron, WorldCom, Adelphi i drugih džinovskih korporacija. Između ostalog, Sarbanes-Oxley Act zabranjuje da kompanije daju kredite direktorima i zabranjuje produženje rokova vraćanja postojećih kredita.

Međutim, mnoge kompanije djelovale su neposredno **prije** potpisivanja nacrta zakona. Na primjer, **jedan dan** prije potpisivanja nacrta zakona, Crescent Real Estate Equities iz Fort Vorta u državi Teksas produžio je za 10 godina rok vraćanja zajma od 26 miliona dolara svom direktoru Johnu Goffu (Džonu Gofu). A Electronic Arts je svom finansijskom direktoru Warrenu Johnsonu (Vorenu Džonsonu) dao kredit od 4 miliona dolara, navodeći u prijavi da je to učinjeno mjesec dana prije „zabrane davanja kredita direktorima“.

Uprkos donošenja zakona kao što je Sarbanes-Oxley Act i pritiscima akcionara, poslovanja međusobno povezanih strana potpuno su uobičajena. Prema kompaniji Corporate Library, istraživačke grupe iz Portlenda u državi Mejn, 75% od 2.000 kompanija koje su istraživane i dalje se bave poslovanjem međusobno povezanih strana. U suštini, to znači da kompanije u svojim saopštenjima moraju

²⁸ Izvor: MacDonald, E.. *Crony capitalism*. Forbes, June 21: 2004, 140-146. preuzeto iz: Dess, Lumpkin, Eisner, *Strategijski menadžment*, Data status, Beograd, 2007. str.334

objelodanjivati sramne primjere nepotizma, zakupa vlasništva od menadžera najvišeg nivoa, posjedovanje stanova u vlasništvu kompanije i drugih oblika „insajderizma“.

3.2. Usklađivanje interesa vlasnika i menadžera

Većina zemalja statistički prati i javno objavljuje zarade menadžera. U Japanu vlada praksa da se o promjeni zarade obavijesti i porodica, ali u nekim zemljama, naročito evropskim, one su još uvijek tabu tema i smatraju se poslovnom tajnom. Ipak, ugledni časopisi i konsultantske agencije uspijevaju da dođu do relevantnih podataka, na kojima zasnivaju komparativne analize i izvještaje o zaradama vodećih menadžera u svijetu.²⁹ Iz prethodno rečenog se može naslutiti barem jedan od razloga radi kojeg bi menadžeri pokušali upravljati poslovanjem u svom interesu.

Shodno rečenom postoje određeni mehanizmi koji se koriste za praćenje ponašanja zainteresovanih strana i koji mogu djelovati unutar ili izvan subjekta poslovanja.

3.2.1. Interni mehanizmi za kontrolu upravljanja

U cilju svođenja mogućnosti menadžera, da djeluju u sopstvenom interesu ili „oportunistički“, na minimum, vlasnici mogu da pokrenu neke mehanizme upravljanja. Dva primarna sredstva za praćenje ponašanja menadžera su³⁰:

- * angažovan i umješan upravni odbor,
- * akcionarski aktivizam.

Pored ovih ističu se još i menadžerske stimulacije ili tzv. „ugovori na bazi rezultata“ koji se sastoje od ugovora o nagradama i kompenzacijama.

Angažovan i posvećen upravni odbor ima zadatak da djeluje u najboljem interesu akcionara kako bi stvorio dugoročnu vrijednost za akcionare. U tom smislu, on se javlja kao posrednik koji obezbjeđuje ravnotežu između male grupe ključnih menadžera u firmi i široke grupe akcionara. Dobar upravni odbor treba da bude aktivan, kritički učesnik u određivanju strategija kompanije. To ne znači da članovi odbora treba da zaobilaze generalnog direktora već, naprotiv, očekuje se da imaju jak nadzor koji prevazilazi jednostavno odobravanje planova direktora. Danas je primarna odgovornost upravnog odbora da obezbjedi rigorozan nadzor nad strategijskim planovima, ocjenjivanje menadžera prema standardima visokog učinka i kontrola procesa sukcesije.

Sljedeća ključna komponenta visokorangiranih upravnih odbora je nezavisnost direktora koja se ogleda u slobodi od svih vrsta vezanosti kako za generalnog

²⁹ Milisavljević M., redaktor, *Menadžment i menadžeri u privredi Srbije*, Globmark-b.r., Beograd, 1994. str. 206-7

³⁰ Dess, Lumpkin, Eisner, *Strategijski menadžment*, Data status, Beograd, 2007. str.335-6

direktora tako i za kompaniju. To znači da bi minimalan broj „insajdera“ (ranijih i sadašnjih članova menadžerskog tima) služio odboru, a da direktori i njihove firme budu spriječeni da pružaju usluge konsaltinga, pravne ili neke druge usluge za kompaniju. Veliki broj dobrih kompanija je rješenje ovog problema pronašlo u insistiranju da direktori posjeduju znatnu količinu sopstvenih akcija u kompaniji koju nadziru što ipak nije slučaj kod svih. Bitan preduslov djelotvornosti upravnog odbora jeste jako korporativno upravljanje i sastav članova upravnih odbora koji imaju potrebnu stručnost i osposobljenost.

Akcionarski aktivizam, kao sredstvo praćenja ponašanja menadžera, se ogleda u pojavi da vlasnici korporacije sebe vide kao vlasnike akcija umjesto kao posrednike akcija i postaju aktivno angažovani u upravljanju korporacijom. Međutim, to ponekad nema smisla. Postoji toliko mnogo vlasnika u velikim američkim korporacijama te se prema njima ne može odnositi kao prema „vlasnicima“ u smislu da svaki vlasnik ponaosob bude informisan i da svi učestvuju u korporativnim poslovima.

Menadžerska nagrađivanja i stimulacije moraju biti razvijeni na način da pomažu kompaniji u ostvarivanju definisanih ciljeva. U tom smislu, jedna od ključnih uloga upravnog odbora jeste da kreirane stimulacije imaju sposobnost da usklade interese generalnog direktora i najviših direktora sa interesima vlasnika korporacije, a to je dugoročna dobit akcionara³¹.

Kombinacija tri osnovna načela može da stvori prave monetarne stimulacije za generalne direktore da bi vrijednost svojih kompanija doveli do maksimuma³²:

1. Odbori mogu da zahtijevaju da generalni direktori postanu bitni vlasnici akcija kompanije.
2. Plate, bonusi i opcije akcija mogu da budu tako strukturirani da obezbjeđe nagrade za odlične rezultate s jedne, i kazne za loše rezultate s druge strane.
3. Opasnost od otpuštanja zbog loših rezultata treba da bude realna.

Poznata je činjenica da se primanja ili godišnji prihod menadžera ne zasnivaju samo na osnovnoj plati nego su tu i bonusi, beneficije i specijalne akcije, kao sastavni dijelovi paketa za motivisanje menadžera.

Menadžerski bonus (dopunska nagrada ili premija za uspješan rad) različito se određuje, shodno mjestu u hijerarhijskoj ljestvici, a izračunava se na bazi slobodne procjene kao procenat ostvarivanja planiranog profita ili prodaje, ili kao procenat od stvarno postignutog profita, odnosno stvarne prodaje ili povećanja prodaje i sl. Menadžerske beneficije su brojna bezgotovinska primanja koja se ogledaju u nizu

³¹ Jensen, M.C., & Murphy, K.J. „CEO incentives – It’s not how much you pay, but how“, *Harvard Business Review*, 1990., 68(3): 138-149 prema: Dess, Lumpkin, Eisner, *Strategijski menadžment*, Data status, Beograd, 2007. str. 338

³² Dess, Lumpkin, Eisner, *Strategijski menadžment*, Data status, Beograd, 2007. str. 338

pogodnosti koje im obezbjeđuje kompanija, kao što su: korišćenje automobila, posebno zdravstveno osiguranje, članarine i troškovi u poslovnim, sportskim i drugim klubovima, beskamatni krediti i mnoge druge. Specijalne akcije ili podsticajne akcije treba podsticajno da djeluju na menadžere sa ciljem da se ostvare visoki rezultati, natprosječni profiti u grani, rječju da se bude bolji od ostalih.

Kroz paket specijalnih akcija nastoji se postići motivisanost menadžera za poboljšanje tržišnog položaja preduzeća. Međutim, efekti od specijalnih akcija imaju i drugu stranu koja može značajno da umanjuje motivaciona očekivanja menadžera. Riječ je o poreskim dažbinama sa kojima se suočavaju svi vodeći menadžeri. Da bi se ublažio uticaj poreskih opterećenja, upravni odbori u mnogim preduzećima pribjegavaju praksi izdavanja tzv. ekstračekova, kojima se pokrivaju poreske obaveze vodećih menadžera³³.

3.2.2. *Eksterni mehanizmi za kontrolu upravljanja*

U ovom dijelu razmotrićemo nekoliko spoljašnjih mehanizama za kontrolu upravljanja koji postoje u mnogim savremenim djelatnostima. U njih spadaju tržište za korporativnu kontrolu, revizori, državni nadzorni organi, banke i analitičari, mediji i javni aktivisti.

Tržište za korporativnu kontrolu kao spoljašnji mehanizam za kontrolu upravljanja djeluje u uslovima kada je odbor neefikasan u kontrolisanju menadžera i ne sprovodi njihovo nadgledanje, kao i kad su akcionari pasivni i ne preduzimaju nikakve akcije da bi kontrolisali ili disciplinovali menadžere što se dešava uglavnom kada unutrašnji mehanizmi u kompaniji ne djeluju. Teoretski, pod takvim okolnostima, menadžeri mogu da se ponašaju oportunistički kao npr. da izbjegavaju svoje obaveze, upuštaju se u „troškarenje“ na poslu, angažuju se na prekomjernoj diversifikaciji proizvoda na tržištu i dr.

Kao jedan od spoljašnjih mehanizama koji obezbjeđuje barem parcijalna rješenja opisanog problema javlja se tržište za korporativnu kontrolu. U slučaju kada unutrašnji kontrolni mehanizmi ne funkcionišu, a menadžment se ponaša oportunistički, većina akcionara će vjerovatno prije da proda svoje akcije nego da se angažuje na aktivizmu. Tu se javlja kao problem pad cijena akcija do momenta kada tržišna vrijednost imovine kompanije pada ispod njene knjigovodstvene vrijednosti. Potencijalni „napadač na korporaciju“ tada ima mogućnost da preuzme korporaciju po cijeni nižoj od knjigovodstvene vrijednosti imovine, a prva stvar koju mora da uradi po preuzimanju kontrole nad kompanijom biće da otpusti neproduktivni menadžment.

³³ Milisavljević M., redaktor, *Menadžment i menadžeri u privredi Srbije*, Globmark-b.r., Beograd, 1994. str. 206-7

Upravo rizik preuzimanja od strane „neprijateljskog napadača“ često se pominje kao ograničenje preuzimanja jer odvraća menadžment od oportunističkog ponašanja.

Finansijski izvještaji vrjednuju efikasnost kojom menadžment obavlja svoje dužnosti i stvara obaveze. Istovremeno, imaju bitan uticaj na plate menadžera, na vrijednost njihovih akcija koje imaju u preduzeću, na ostajanje na mjestu menadžera pa i na produžetak njihovog radnog odnosa u preduzeću³⁴. Iako postoje mnogi zahtjevi u pogledu otvorenosti i istinitosti, ne postoji garancija da će informacije koje se stavljaju na uvid javnosti biti tačne. Menadžeri mogu da daju lažne informacije ili sakriju negativne finansijske informacije. Takođe je moguće da koriste računovodstvene metode koje iskrivljuju rezultate bazirane na potpuno subjektivnim interpretacijama (metode „kreativnog računovodstva“). Zadatak revizora jeste da provjere i potvrde tačnost svih računovodstvenih izvještaja. Provjere mogu da otkriju finansijske neregularnosti i da se pobrinu da finansijsko izvještavanje odgovara standardnim računovodstvenim postupcima.

Finansijske institucije i berzanski analitičari su dvije spoljašnje grupe koje prate firme u javnom vlasništvu. Komercijalne i investicione banke rade tako, zato što su pozajmle novac korporacijama, i stoga moraju da utvrde da su finansije dužničkih firmi u redu i da će postupati prema ugovoru o zajmu. Berzanski analitičari neprekidno proučavaju firme koje oni prate i daju preporuke svojim klijentima da kupuju, zadržavaju ili prodaju akcije. Njihovi honorari i ugled zavise od kvaliteta ovih preporuka.

Kada pominjemo *državne nadzorne organe* kao spoljašnji mehanizam kontrole mislimo na vrstu i obim državnih propisa kojima su uređene određene djelatnosti. Banke, komunalna preduzeća i farmaceutska industrija su, na primjer, izloženi većem zakonskom nadzoru zbog njihovog društvenog značaja. Javne korporacije su dužne da stave na raspolaganje znatnu količinu finansijskih informacija takvim organima kao što je, recimo, Komisija za hartije od vrijednosti, i uopšte, javne korporacije su izložene većem broju zakonskih zahtjeva od privatnih korporacija.

Postoje dva primarna razloga koja stoje iza takvih zahtjeva. Prvo, tržišta mogu da rade efikasno samo kada investiciona javnost vjeruje u tržišni sistem i drugo, dostupnost informacija kao što je insajdersko trgovanje, štiti u izvjesnoj mjeri malog ulagača od negativnih posljedica asimetrično dostupnih informacija.

Neuspjeh raznih spoljašnjih kontrolnih mehanizama naveo je američki Kongres da 2002. godine odobri Sarbanes-Oxley Act. To je bio napor da se ponovo uspostavi povjerenje investitora u upravljanje korporacijama, a naročito u finansijsko

³⁴ Stanišić M., *Revizija*, Univerzitet Sinergija, Bijeljina, 2007., str.4

izvještavanje. Ovaj zakon predviđa više strogih mjera koje treba da obezbjede bolje upravljanje američkim korporacijama. Neke od ovih mjera su sljedeće³⁵:

- * *Revizorima* je zabranjeno da se bave određenim tipovima poslova koji nisu revizorski. Nije im dopušteno uništavanje arhive i podataka u roku od pet godina. Vodeći partneri koji provjeravaju klijenta moraju da budu mijenjani najmanje na svakih pet godina.
- * *Generalni direktori (CEO) i finansijski direktori (CFO)* moraju u potpunosti da objelodane vanbilansna finansiranja i da garantuju za tačnost objavljenih informacija.
- * *Direktori* moraju odmah da objelodane prodaju akcija u firmama koje vode i nije dozvoljeno da ih prodaju kada to drugi zaposleni ne mogu.
- * *Korporativni advokati* moraju da izvjestе starije menadžere o bilo kakvom kršenju zakona o hartijama od vrijednosti.

Uloga medija i javnih aktivista kao spoljašnjeg kontrolnog mehanizma se očituje kroz finansijsku štampu koja u razvijenim kapitalističkim ekonomijama igra značajnu indirektnu ulogu u praćenju menadžmenta javnih korporacija. U SAD-u poslovni časopisi, kao što su BusinessWeek i Fortune, finansijske novine kao The Wall Street Journal i Investors Business Daily, kao i televizijske mreže poput Financial News Network i CNBC, neprekidno izvještavaju o kompanijama. Mediji imaju veoma veliki uticaj na to kako javnost vidi finansijske perspektive kompanije i kvalitet njihovog menadžmenta.

³⁵ “Wishy – washy: The SEC pulls its punches on corporate-governance rules“.. *Economist*, February 1: 2003, 60 prema Dess, Lumpkin, Eisner, *Strategijski menadžment*, Data status, Beograd, 2007.

4. Kreativno računovodstvo

Pojam „kreativno računovodstvo“ može se objasniti na nekoliko načina. Za početak ćemo krenuti od sljedeće definicije: „kreativno računovodstvo je proces u kojem računovođe koriste svoje poznavanje računovodstvenih pravila da bi manipulirali ciframa iskazanim u poslovnim računima³⁶“. Iz tog razloga, korisnici finansijskih informacija mogu dobiti drugačiju sliku od realne. Iako je u Kodeksu etike za profesionalne računovođe navedeno da računovođa ne smije svjesno učestvovati u bilo kojoj nezakonitoj ili ilegalnoj aktivnosti, niti u aktivnostima koje bacaju loše svjetlo na računovodstvenu profesiju, u praksi su poznati mnogi slučajevi gdje su računovođe sa svojim znanjem i poznavanjem struke pripomogli u prikazivanju pogrešne slike stvarnog poslovanja preduzeća.

Prije nego što detaljno definišemo pojam kreativnog računovodstva, značajno je napomenuti da ovo nije jedini izraz koji se može naći u literaturi. U Velikoj Britaniji, ovaj fenomen je okarakterisan izrazom „creative accounting“ dok se u Sjedinjenim Američkim Državama češće koristi izraz „earnings management³⁷“. Pored ovih, još se koriste i izrazi poput: agresivno računovodstvo, ujednačavanje dobitka kao i lažno finansijsko izvještavanje. Iako se međusobno razlikuju, prema vrstama postupaka koje obuhvataju, imaju zajedničku karakteristiku: sračunati su na prevaru i stoga su nepoželjni.

Rekli smo da postoji više definicija kreativnog računovodstva. Različiti autori pod ovim terminom podrazumijevaju različitu sadržinu. Te razlike se kreću od stava da:

- * „kreativno računovodstvo“ uključuje uobličavanje finansijskih izvještaja korišćenjem prava izbora i drugih postupaka dopuštenih računovodstvenom regulativom³⁸, preko shvatanja da
- * „kreativno računovodstvo“ obuhvata upravljanje dobitkom (ne uključujući „uravnoteženje dobitka“) i manipulaciju u vezi sa klasifikacijom bilo u bilansu stanja bilo u bilansu uspjeha³⁹ do, toga da
- * „kreativno računovodstvo“ obuhvata svaki i sve one postupke koji se koriste da bi se manipuliralo podacima u finansijskim izvještajima,

³⁶ Amat O., Blake J. i Dowds J., „The ethics of creative accounting“, Economics Working Paper, *Journal of Economic Literature* classification: M41, 1999.

³⁷ U prevodu „upravljanje dobitkom“

³⁸ Amat O. i Gowthorpe C., „Creative accounting: Nature, Incidence and Ethical Issues“, *Journal of Economic Literature* classification: M41,

³⁹ Stolowy H. i Lebas M., *Korporativno finansijsko izvještavanje*, str. 657, prema: Škarić Jovanović K., „Kreativno računovodstvo – motivi, instrumenti i posljedice“, *Zbornik radova sa 11. Kongresa SRRRS*, Banja Vrućica, 2007.god.

uključujući agresivno računovodstvo, primjenu računovodstvenih principa suprotnu njihovom duhu, lažno finansijsko izvještavanje i sve postupke koji vode ka upravljanju dobitkom ili manipulisanju prihodima.⁴⁰

U ovom radu termin „kreativno računovodstvo“ će biti korišćen, za označavanje svih računovodstvenih praksi koje namjerno odstupaju od standarda da bi eksternim korisnicima bila prezentirana željena, a ne stvarna prinosna i finansijska snaga preduzeća. Može se reći da primjena računovodstvenih pravila na način koji je suprotan njihovom duhu ili odustajanje od njihove primjene predstavlja onu odliku kreativnog računovodstva koja ga odvaja od politike finansijskog izvještavanja. Naime, iako po ciljevima bliska kreativnom računovodstvu, politika finansijskog izvještavanja za njihovu realizaciju koristi samo prostor koji joj pružaju standardi ponuđenim pravima izbora. Za politiku finansijskog izvještavanja je karakteristično da se ona sprovodi bez kršenja načela bilansiranja. Primjena politika finansijskog izvještavanja podrazumijeva ispunjavanje svih zahtjeva sadržanih u Međunarodnim računovodstvenim standardima, koji se odnose kako na priznavanje i procjenjivanje elemenata finansijskih izvještaja kao i na tražena objavljivanja.

4.1. Ciljevi primjene kreativnog računovodstva

U literaturi se može sresti čitav niz ciljeva radi čijeg ostvarenja menadžeri posežu za kreativnim računovodstvom. Proučavajući ih možemo zaključiti da su sve to, u svakom trenutku, za menadžment veoma važni ciljevi. U slučaju da njihovo ispunjenje dođe u pitanje neki od menadžera su spremni da posegnu za kreativnim računovodstvom. Veliki broj navedenih ciljeva je moguće svesti na sljedeća četiri⁴¹:

1. održanje povjerenja investitora,
2. ostvarenje bonusa, odnosno iskorišćenje opcija na akcije,
3. priprema za preuzimanje ili odbrana od neprijateljskog preuzimanja,
4. odlaganje poreza na dobit na buduće periode.

Svaki menadžer želi da sačuva povjerenje postojećih i pridobije povjerenje potencijalnih investitora. Povjerenje investitora se može zadržati i pridobiti samo ako se uspješno vodi preduzeće koje im je povjereno, a što se dokazuje: rastom dobitka, odnosno ostvarenjem prognoziranih dobitaka, rastom cijena akcija i tržišne vrijednosti preduzeća, dobrim kreditnim rejtingom, očuvanjem i unaprijeđenjem pozicije preduzeća u djelatnosti kojom se bavi.

⁴⁰ Mulford C. i Comiskey E., *The Financial Numbers Game: Detecting Creative Accounting Practices*, Wiley, 2000., str. 3 prema: Škarić Jovanović K., „Kreativno računovodstvo – motivi, instrumenti i posljedice“, *Zbornik radova sa 11. Kongresa SRRRS*, Banja Vrućica, 2007.god.

⁴¹ Vidjeti: Amat O., Blake J. i Dowds J., „The ethics of creative accounting“, Economics Working Paper, *Journal of Economic Literature* classification: M41, 1999.

U slučaju kada pravo na bonus menadžera zavisi od visine ostvarene dobiti, tada ono može biti snažan motiv da u periodima u kojima je ostvarena dobit ispod ili iznad postavljenih limita posegnu za kreativnim računovodstvom. Ne manji interes za kreativno računovodstvo, njemu skloni menadžeri mogu pokazati ako posjeduju opcije na akcije preduzeća. Namjeravano preuzimanje će se smatrati uspješnim samo ako doprinese popravljaju performansi preduzeća i obezbjedi rast dobitka u budućnosti. Menadžeri često da bi osigurali iskazivanje rasta dobiti u budućim periodima u godini preuzimanja koriste kreativno računovodstvo. Kreativno računovodstvo se isto tako može koristiti i da bi se otklonila prijetnja neprijateljskog preuzimanja. Menadžeri preduzeća koja su investitorima putem finansijskih izvještaja predstavljena kao uspješna će, naime, čak i kada dođe do neprijateljskog preuzimanja brže naći novi posao. Pored toga, jedan od mnogih načina, za sprječavanje neprijateljskog preuzimanja je da njihovi akcionari steknu na osnovu finansijskih izvještaja utisak da je riječ o zdravom preduzeću.

Kao jedan od redovnih ciljeva, kako menadžera tako i vlasnika, javlja se plaćanje što je moguće nižeg poreza na dobit. Odlaganjem plaćanja poreza na dobit na buduće periode preduzeće stiče beskamatni i neoporezivi izvor sredstava. Stoga ne treba da nas čudi što je odlaganje plaćanja poreza na dobit na buduće periode, ali i izbjegavanje plaćanja poreza vjerovatno jedan od najstarijih motiva, za korišćenje kreativnog računovodstva.

4.2. *Pojavni oblici kreativnog računovodstva*

Menadžeri, po svemu sudeći, imaju krucijalnu ulogu u donošenju odluke da li koristiti kreativno računovodstvo ili ne. Među prethodne mogli bismo dodati i sljedeću definiciju koja privlači pažnju: „kreativno računovodstvo je svrsishodna intervencija menadžmenta u procesu određivanja dobitka, obično da zadovolji sebične ciljeve“ (Schipper, 1989). Kreativno računovodstvo se pojavljuje u dva oblika, bez kršenja računovodstvenih propisa (unutar regulatornog okvira) – tzv. kozmetičko, gdje menadžeri manipulišu razgraničenjima bez ikakvih posljedica na novčane tokove, i kršenjem računovodstvenih propisa (van regulatornog okvira) - tzv. stvarnom, gdje menadžeri preduzimaju akcije koje utiču na novčane tokove u svrhu upravljanja dobitkom.

Kozmetičko kreativno računovodstvo je potencijalni ishod širine primjene obračunskog računovodstva. Računovodstveni standardi i mehanizmi kontrole smanjuju tu širinu. Pa ipak, nije ju moguće eliminisati obzirom na složenost i varijacije u poslovnim aktivnostima. Štaviše, ovakav vid računovodstva zahtjeva procjene i mišljenja što doprinosi menadžerskoj diskreciji u određivanju računovodstvenih iznosa. Dok diskrecija obezbjeđuje menadžerima mogućnost da otkriju sa više informacija sliku o poslovnim aktivnostima preduzeća, sa druge strane im dozvoljava da uljepšaju bilanse (*Window dressing*) i upravljaju dobitkom.

Menadžeri takođe preduzimaju akcije koje utiču na novčane tokove, često negativne, u svrhu upravljanja dobitkom. Podsticaji kreativnog računovodstva takođe utiču na investiranje i finansiranje odluka menadžera. Ovakvo stvarno kreativno računovodstvo je više zabrinjavajuće od kozmetičkog jer odražava poslovne odluke koje često umanjuju bogatstvo akcionara.

U nastavku ćemo navesti neke od strategija kozmetičkog kreativnog računovodstva. Tri su tipične strategije⁴²:

1. menadžeri povećavaju prihode tekućeg perioda,
2. menadžeri rade veliko čišćenje (*Big bath*) znatno smanjujući prihode tekućeg perioda,
3. menadžeri smanjuju volatilnost (nestalnost) dobitka peglanjem prihoda.

Ove strategije se najčešće koriste kombinovano ili pojedinačno u različitim vremenskim intervalima da bi se postigli dugoročni ciljevi kreativnog računovodstva.

U nastavku rada posvetićemo pažnju metodama kreativnog računovodstva koje koriste menadžeri za realizaciju postavljenih ciljeva.

4.3. Metode kreativnog računovodstva u funkciji realizacije odabranih ciljeva menadžmenta

Odabrani cilj ili što je češće ciljeve kreativnog računovodstva menadžeri, po pravilu mogu ostvariti korišćenjem više različitih metoda.

Očuvanje povjerenja investitora, obezbjeđenje prava na ostvarenje bonusa ili pretpostavki za visoke zarade iskorišćenjem posjedovanih opcija i odlaganje poreza na dobit na buduće periode se može postići uticanjem na visinu iskazane dobiti u finansijskim izvještajima. To naravno, ne znači da je uticaj na visinu iskazane dobiti jedina metoda koja se može koristiti za svaki od pomenutih ciljeva, ali je sigurno najčešće korišćen.

Priprema uspješnosti i namjeravanog preuzimanja i uspješna zaštita od neprijateljskog preuzimanja mogu se sa više uspjeha postići uticanjem na visinu iskazane imovine.

⁴² Wild J.J., Subramanyam K.R. i Halsey R.F., *Financial Statement Analysis*, ninth edition, McGraw-Hill, 2007. str. 86-7

Mjerama koje se koriste u okviru kreativnog računovodstva menadžment može uticati na:

- ✱ visinu iskazane dobiti, odnosno bilans uspjeha,
- ✱ visinu iskazane neto imovine, odnosno bilans stanja, i
- ✱ visinu iskazane neto gotovine iz operativne aktivnosti.

4.3.1. Uobličavanje dobitka kao metod kreativnog računovodstva

Očuvanju povjerenja postojećih i sticanju povjerenja potencijalnih investitora doprinosi iskazivanje više dobiti, kao i iskazivanje dobiti koja je bliska iznosu prognozirane dobiti bilo od strane analitičara ili samog menadžmenta.

Iskazivanje iz perioda u period rastućeg dobitka, dovodi ili do rasta cijena akcija ili do smanjenja promjenjivosti cijene akcija. Cijene akcija će usljed iskazanog rasta dobitka rasti zbog toga što su investitori spremni da plate više za akcije preduzeća koje pokazuje višu prinosnu snagu. Rast cijena akcija će dovesti do povećanja tržišne vrijednosti preduzeća, do smanjenja cijene sopstvenog kapitala i rasta cijena opcija na akcije preduzeća, za šta menadžeri imaju poseban interes ako su ih dobili kao dio naknade.

Osim što nastoje da dobit iskazana u finansijskim izvještajima bude iz perioda u period sve veća, menadžeri koriste kreativno računovodstvo i da bi visinu iskazane dobiti prilagodili visini koju investitori očekuju bilo na osnovu prognoza od analitičara, bilo na osnovu objavljenih kvartalnih ili polugodišnjih finansijskih izvještaja. Iskazivanje znatno niže od očekivane dobiti, redovno dovodi do toga da investitori počinju preispitivati osnovanost daljeg držanja akcija datog preduzeća. S druge strane, menadžment nastoji da u godinama kada je poslovanje dobro i kada ostvareni dobitak premašuje očekivanja, mjerama kreativnog računovodstva obezbjedi iskazivanje niže dobiti od ostvarene i na taj način stvori rezerve (skriveno, tzv. *Cookie Jar Reserves*) koje će koristiti u budućnosti, kada bude ostvarena nezadovoljavajuća dobit.

Ista mjera – iskazivanje više dobiti doprinosi popravljajući boniteta preduzeća jer utiče na visinu dva važna racia⁴³:

- ✱ stepen zaduženosti,
- ✱ učešće kamate u dobitku.

I jedan i drugi racio će pri iskazivanju više dobiti imati nižu vrijednost. Popravljanjem boniteta, preduzeće ne samo da može uticati na visinu kamate i ostalih uslova pod kojima će biti odobreni budući krediti, već može otkloniti prijetnju

⁴³ Škarić Jovanović K., „Kreativno računovodstvo – motivi, instrumenti i posljedice“, *Zbornik radova sa 11. Kongresa SRRRS*, Banja Vrućica, 2007.god, str. 56

dospijeaća već uzetih kredita ako stepen zaduženosti pređe gornju granicu utvrđenu od strane povjerilaca. Dobar kreditni rejting jednako je važan povjeriocima i vlasnicima.

S druge strane, smanjenje, odnosno odlaganje plaćanja poreza na dobit može biti ostvareno samo ako je iskazana dobit niža od ostvarene.

Iskazivanje više ili niže dobiti u odnosu na ostvarenu može biti ostvareno korišćenjem više različitih mjera. Budući da je visina dobiti opredijeljena visinom prihoda i rashoda, mjere za uobličavanje dobiti mogu biti usmjerene ili na promjenu visine prihoda i/ili promjenu visine njima korespondirajućih rashoda.

4.3.1.1. Mjere za iskazivanje više dobiti u odnosu na ostvarenu

Kao što je već istaknuto, iskazivanje više dobiti u odnosu na ostvarenu može se postići ili iskazivanjem viših prihoda ili iskazivanjem nižih rashoda.

Iskazivanju viših prihoda su naročito skloni menadžeri čija preduzeća imaju stalnu promjenjivost dobiti, visoku maržu dobiti, nizak racio knjigovodstvene i tržišne vrijednosti (*book to market ratio*) i za koje spoljni analitičari prognoziraju visinu prihoda. Da bi iskazali više poslovne prihode od ostvarenih menadžeri pribjegavaju najčešće⁴⁴:

- * preranom iskazivanju prihoda,
- * iskazivanju nepostojećih prihoda,
- * precjenjivanju ostvarenih prihoda,
- * uključivanjem neposlovnih prihoda u poslovne prihode.

Drugi put za povećanje dobiti, koji stoji na raspolaganju menadžmentu, iskazivanje je manjih rashoda u odnosu na nastale.

Smanjenje rashoda, da podsjetimo, uvijek ima za posljedicu bilo povećanje aktive ili smanjenje obaveza, odnosno povećanje neto imovine preduzeća, što menadžmentu u mnogim slučajevima takođe odgovara.

Za manipulaciju rashodima, bilo da je riječ o namjeri da se oni iskažu višim ili nižim, menadžment najčešće koristi sljedeće⁴⁵:

- * uključivanje u cijenu koštanja troškova koji imaju/nemaju sposobnost aktiviranja,
- * prenisko/previsoko odmjerena rezervisanja,
- * nedovoljni/visoki otpisi imovine, koji se ne mogu braniti potrebom za opreznim bilansiranjem,
- * promjenu računovodstvenih politika.

⁴⁴ Ibid, str.58

⁴⁵ Ibid, str.59-60

4.3.1.2. Mjere za iskazivanje niže dobiti od ostvarene

Za razliku od mnoštva ciljeva koji mogu biti ostvareni iskazivanjem višeg dobitka od ostvarenog, iskazivanje niže dobiti se uglavnom koristi za realizaciju dva cilja. Putem ove strategije menadžment ili želi da odloži plaćanje poreza na dobit ili da u godinama u kojima ostvarena dobit znatno premašuje očekivanu, odloži dio dobiti na buduće obračunske periode. Ova odložena dobit će biti korišćena za uravnoteženje iskazane dobiti ili za održavanje rasta iskazane dobiti u onim periodima u kojima je ostvarena dobit niska.

Iskazivanje niže dobiti u odnosu na ostvarenu uvijek vodi i jednom i drugom cilju, pitanje je samo kojem od njih menadžment daje prioritet. Smanjenje odnosno odlaganje plaćanja poreza na dobit se kao primaran cilj češće pojavljuje kod nekotirajućih kompanija, jer ostali ciljevi kreativnog računovodstva za njih imaju manji značaj. Mjere kojima se ova strategija menadžmenta realizuje su gotovo jednake mjerama koje se koriste za iskazivanje više dobiti od ostvarene, samo je smjer u kome se one kreću suprotan. To znači da se umjesto preranog priznavanja prihoda vrši odlaganje njihovog priznavanja, da se ne iskazuju nastali prihodi, da se vrši potejnjivanje prihoda i sl.

Kada je riječ o rashodima menadžment nastoji da rashode poveća pretjeranim otpisivanjem imovine, precjenjivanjem rezervisanja tretiranjem kao rashoda perioda i onih troškova koji imaju sposobnost aktiviranja, iskazivanjem rashoda budućih perioda kao rashoda tekućeg perioda i sl.

4.3.2. Uobličavanje imovine kao metod kreativnog računovodstva

Iako svako uobličavanje rezultata ima, kao što je poznato, za posljedicu i promjenu visine neto imovine, menadžment ponekad pristupa manipulacijama koje prvenstveno imaju za cilj iskazivanje niže ili više vrijednosti imovine. Manipulacije neto imovinom mogu imati više ciljeva. Menadžment može iskazivanjem više neto imovine nastojati da obmane buduće povjerioce, jer precjenjivanjem aktive odnosno potcjenjivanjem obaveza utiče na visinu neto imovine i time na odnos između neto imovine i obaveza odnosno na ratio zaduženosti.

Iskazivanje niže vrijednosti neto imovine, može biti uslovljeno željom menadžmenta da dobije argumentaciju za vođenje politike zadržavanja dobitka, ili za predloženo povećanje sopstvenog kapitala emisijom novog kola akcija.

Mjere kojima se mogu ostvariti ovi ciljevi kreativnog računovodstva su jednim dijelom već izložene, budući da se promjenom visine prihoda i rashoda istovremeno

utiče na visinu neto imovine. U ovom dijelu ćemo spomenuti one mjere kojima se utiče na visinu neto imovine, a koje nisu povezane s prihodima i rashodima.

Da bi izvršili uticaj na visinu stope prinosa na sopstveni i na ukupni kapital menadžeri nastoje da smanje visinu aktive i obaveza. Odgovarajuća mjera, ako je suditi po učestalosti korišćenja, koja im ovo omogućava je iskazivanje finansijskog lizinga kao operativnog. Iako MRS 17 – Lizing propisuje da se lizing treba klasifikovati kao finansijski ako su na zakupca prenijeti svi rizici i koristi povezani sa vlasništvom, u daljem tekstu standarda se ističe da odluka o tome da li je lizing finansijski ili operativni zavisi više od suštine transakcije nego od oblika ugovora. Tumačenje suštine ugovora i pored postojanja primjera i indikatora navedenih u istom standardu u formalnom smislu pružaju menadžmentu priliku za manipulaciju.

Drugi korišćeni metod uticaja na visinu iskazane imovine se sastoji u prenosu imovine i obaveza na tzv. entitete sa posebnom namjenom (SPEs), koji se potom ne uključuju u konsolidaciju.

4.3.3. Uobličavanje neto gotovine iz poslovne aktivnosti kao metod kreativnog računovodstva

Pored visine iskazanog dobitka, na donošenje odluke o ulaganju kako investitora tako i povjerilaca utiče visina neto gotovine, naročito neto gotovine iz poslovne aktivnosti. Neki autori pri poređenju iskazne moći bilansa uspjeha, odnosno u njemu iskazanog dobitka i neto gotovine iskazane u izvještaju o novčanim tokovima, ističu kao prednost uvjerenje da se za razliku od dobitka, neto gotovinom ne može manipulirati. Značaj koji se pridaje sposobnosti preduzeća da generiše gotovinu, naveo je menadžere da nađu načina da utiču na visinu iskazane neto gotovine iz operativne aktivnosti. Oni naravno ne mogu iskazati više gotovine nego što je ima, ali mogu⁴⁶:

- * manipulirati sadržinom gotovine
- * izvršiti reklasifikaciju priliva ostvarenih u investicionoj aktivnosti u prilive po osnovu operativne aktivnosti
- * vršiti prodaju potraživanja od kupaca
- * opredijeliti se za kapitalizaciju kamate.

Pri definisanju pojma gotovina i gotovinski ekvivalenti u MRS 7 – Izvještaj o novčanim tokovima, ostavljen je prostor koji može biti korišćen za manipulaciju od strane menadžmenta. Pri određivanju sadržine gotovine, pored gotovine u blagajni i depozita po viđenju moguće je u gotovinu uključiti i prekoračenja na računima kod banaka, pod uslovom da je takav dogovor sa bankom posljedica promjenjivosti salda

⁴⁶ Škarić Jovanović K., „Kreativno računovodstvo – motivi, instrumenti i posljedice“, *Zbornik radova sa 11. Kongresa SRRRS*, Banja Vrućica, 2007.god, str. 62-3

računa od pozitivnog do dopuštenog prekoračenja. Ovo može biti formalno pokriće za one menadžere koji svako prekoračenje računa uključuju u gotovinu. U prilive od gotovine prema MRS 7 dopušteno je uključiti prilive od prodaje hartija od vrijednosti koje se drže radi trgovanja, menadžeri nekih kompanija da bi povećali priliv gotovine iz operativne aktivnosti uključuju u njih i prilive koji nastaju po osnovu prodaje hartija od vrijednosti po fer vrijednosti kroz bilans uspjeha koje nisu bile označene kao one koje se drže radi trgovanja.

Uticaj na visinu neto gotovine iz poslovne aktivnosti može se vršiti i realizacijom tom cilju podređenih transakcija. Prodaja potraživanja pripada ovakvoj grupi transakcija. Smanjenje iznosa potraživanja i povećani priliv gotovine će uticati na povećanje neto gotovine iz poslovne aktivnosti. Iako je legitimno pravo preduzeća da koristi faktoring za naplatu svojih potraživanja, karakter manipulacije ovoj daje činjenica da je cilj transakcije bio uticaj na neto gotovinu i sve pokazatelje koji se utvrđuju njenim korišćenjem. Visina gotovine iz poslovne aktivnosti u ovom slučaju ne odražava tačnu sposobnost preduzeća da generiše gotovinu. Slične posljedice ima i odustajanje od izvršenja nekih poslovnih transakcija ili neevidentiranja nastalih transakcija, samo zbog toga što one imaju neželjene posljedice na neto gotovinu iz poslovne aktivnosti, odlaganje nabavke, neevidentiranje materijala i robe za koje nisu primljene fakture ili se nalaze na putu i sl. Kapitalizacija kamate na kredite uzete za nabavku stalne imovine je, prema MRS 23 – Troškovi pozajmljivanja, dopušten postupak. Činjenicu da je preduzeće vršilo kapitalizaciju kamate i iznos kapitalizovane kamate treba objaviti, u suprotnom analitičari i drugi korisnici finansijskih izvještaja će, na osnovu Izvještaja o novčanim tokovima, preduzeća koje kapitalizuje kamatu i onog koje to ne čini, izvući pogrešne zaključke. Kapitalizacija kamate dovodi do toga da su neto novčana sredstva iz operativne aktivnosti viša, jer se za iznos kapitalizovane kamate povećava nabavna vrijednost sredstava, a time i amortizacija, koja kao što je poznato predstavlja jedan od rashoda koji ne izaziva isplate ni obaveze u periodu u kome nastaje. Nasuprot ovome, biće iskazan niži neto novčani tok iz investicione aktivnosti. Sve dok menadžment kapitalizaciju kamate vrši u skladu sa uslovima propisanim u mjerodavnom MRS i računovodstvenom politikom preduzeća, ne može se govoriti o manipulaciji, ali analitičari i tada treba da imaju u vidu uticaj kapitalizacije na visinu dobitka i neto novčanog toka iz poslovne aktivnosti.

4.4. Kako prepoznati da su korišćene metode kreativnog računovodstva

Da bismo otkrili manipulacije finansijskim izvještajima najprije trebamo otpočeti otkrivanjem indicija koje nas mogu uputiti na to da je moguće da je menadžment koristio kreativno računovodstvo. Razumijevanje računovodstva preduzeća je odlučujuće u pokušaju identifikovanja njegovog korišćenja. U nastavku

ćemo prikazati okvir⁴⁷ za sprovođenje kvalitativne računovodstvene analize u cilju detektovanja metoda kreativnog računovodstva.

Prvi korak u računovodstvenoj analizi je identifikovanje ključnih računovodstvenih politika što nam omogućava da se fokusiramo na područja gdje je najvjerojatnije da se manipulacija dogodi.

Drugi korak je procjena fleksibilnosti računovodstva preduzeća. Koliku fleksibilnost preduzeće ima u izboru računovodstvenih politika? Kod nekih preduzeća fleksibilnost je veoma niska iz razloga definisanosti oblasti računovodstvenim standardima kao, na primjer, kod izbora računovodstvenih politika priznavanja i vrjednovanja ulaganja u istraživanje i razvoj. Kod drugih, može biti visoka kao, na primjer, procjena kreditnog rizika. Nadalje se postavlja pitanje koliko od moguće fleksibilnosti su menadžeri već iskoristili i da li su izabrane računovodstvene politike trenutno agresivne ili konzervativne? Preduzeća koja trenutno koriste konzervativne metode potencijalno imaju veću šansu da povećaju (naduvaju) dobitak koristeći agresivne metode. Pa ipak, preduzeća koja trenutno primjenjuju agresivno računovodstvo mogu imati veću sklonost da manipulišu i mogu biti primorana da pribjegu potencijalno ilegalnim računovodstvenim tehnikama.

Treći korak je evaluacija računovodstvene strategije preduzeća. Kako se računovodstvena strategija preduzeća razlikuje od iste njegovih konkurenata? Da li su u prošlosti računovodstvene politike i procjene bile realne? Da li su i iz kog razloga mijenjane računovodstvene politike? Da li menadžeri imaju podsticaj da koriste računovodstvo oportunistički (savezi, kompenzacije)? U slučaju da je preduzeće imalo na dug rok čisto računovodstvo i realne pretpostavke u prošlosti, tada je svaka promjena u računovodstvu tog preduzeća vjerovatnije prava nego manipulativna.

Četvrti korak predstavlja evaluacija kvaliteta napomena uz finansijske izvještaje. Da li preduzeće obezbjeđuje adekvatne informacije za procjenu strategije i razumijevanje ekonomske suštine operacija? Da li su izabrane računovodstvene politike opravdane adekvatno? Da li postoji detaljna procjena i analiza performansi u prošlosti? Ako je računovodstvo restriktivno, da li menadžment obezbjeđuje dodatna objašnjenja u cilju boljeg razumijevanja finansijskih izvještaja? Da li preduzeće pruža jednako dobra objelodanjivanja i za loše vijesti? Kvalitet objelodanjivanja i računovodstveni kvalitet su neumoljivo povezani. Za preduzeća sa praksom transparentnog objelodanjivanja je mnogo manje vjerovatno da će se upustiti u korišćenje kreativnog računovodstva.

Peti i potencijalno najvažniji korak u računovodstvenoj analizi jeste identifikacija crvenih zastava. U narednoj tabeli ćemo prikazati reprezentativnu listu

⁴⁷ Mohanram S. P., „How to manage earnings management?“, *Accounting World*, Institute of Chartered Financial Analyst of India Nr.10, 2003.

potencijalnih crvenih zastava u računovodstvu. Utvrđivanje jedne ili nekih od navedenih pojava ne treba da bude osnova za zaključak da je manipulacija bilo, ali ako mnoge od njih postoje to je siguran znak da je neophodno dalje ispitivanje.

POTENCIJALNE CRVENE ZASTAVE (RED FLAGS)

- * neočekivane i neobjašnjive promjene u računovodstvenim politikama, posebno ako preduzeće ima loše performanse,
- * rast dobitka kao posljedica neplaniranih prodaja imovine,
- * povećanje učešća potraživanja u prihodima od prodaje, pružanje kupcima povoljnijih uslova plaćanja – produženje rokova,
- * rast razlike između neto dobitka i neto gotovine iz poslovne aktivnosti u odnosu na prethodne godine,
- * povećanje razlike između neto dobitka prije poreza i oporezive dobiti,
- * neočekivano visoko pripisivanje ili otpisivanje vrijednosti imovine,
- * veliko prilagođavanje dobiti u četvrtom kvartalu godine,
- * promjena revizora, i
- * značajne transakcije sa povezanim stranama.

Završni korak čini poništenje računovodstvene distorzije preusmjeravanjem uticaja sumnjivih računovodstvenih izbora gdje god je to moguće. Na primjer, ako je firma produžila vijek trajanja sredstva sa 15 na 20 godina na način koji se čini manipulativan, trebalo bi ponovo obračunati amortizaciju sredstva sa vijekom upotrebe od 15 godina. Očišćeni finansijski brojevi bi trebalo da se koriste za finansijsku analizu.

5. Greške i prevare kao uzroci netačnih finansijskih izvještaja

Netačni finansijski izvještaji pružaju pogrešnu sliku o prinosnom i/ili finansijskom položaju preduzeća. Odluke koje investitori i drugi korisnici finansijskih izvještaja donose na osnovu pogrešnih finansijskih informacija nanose štetu njihovim interesima. Stoga je jasan interes sveukupne računovodstvene javnosti da informacije prezentirane u finansijskim izvještajima prikazuju stvarnu sliku finansijskog i prinosnog položaja preduzeća. Ta stvarna slika će izostati ako u procesu izrade budu učinjene greške ili ako menadžment i sastavljači finansijskih izvještaja žele putem prevare da ostvare koristi na štetu korisnika finansijskih izvještaja, investitora prije svega.

Iako su im posljedice iste – nastanak netačnih finansijskih izvještaja, između grešaka i prevara postoje značajne razlike na koje je važno ukazati, prije svega zbog načina njihovog otkrivanja, ali i sankcionisanja.

Ključna odlika grešaka je odsustvo namjere⁴⁸ da se u finansijski izvještaj unese pogrešan podatak, izostavi neki iznos ili objavljivanje. Uobičajene greške obuhvataju one:

- * koje nastaju pri prikupljanju dokumentacije ili pri njenoj obradi u postupku izrade finansijskih izvještaja,
- * nerazumne računovodstvene procjene koje vode precjenjivanju činjenica ili pak pogrešna interpretacija činjenica,
- * koje nastaju pogrešnom primjenom računovodstvenih principa u vezi sa iznosima, vrstama i načinom prezentacije ili objavljivanja⁴⁹.

Neophodno je reći da greške čine lica koja učestvuju u procesu prikupljanja i obrade informacija koje su osnova za izradu finansijskih izvještaja i lica koja pripremaju finansijske izvještaje, a ne menadžment preduzeća. Prevare⁵⁰, za razliku od grešaka, se sastoje u osmišljenom i namjernom pripremanju dokumenata, činjenica, informacija i situacija da bi se stvorili preduslovi da se neko na bazi

⁴⁸ Problem koji se javlja pri davanju odgovora na pitanje da li je neka netačnost posljedica greške ili prevare je u tome što se namjera, a time i odsustvo namjere teško utvrđuje. Primjera radi, nerazumno visok iznos otpisa spornog potraživanja može biti posljedica greške jer nije postojala namjera da se pretjeranim opisivanjem doprinese iskazivanju nižeg dobitka, no isti postupak bi bio korišćen i kada bi takva namjera postojala.

⁴⁹ Golden T., Skalac S., Clayton M.: *A Guide to Forensic Accounting Investigation*, John Wiley&Sons, Inc., 2006, p. 35, preuzeto iz: Škarić Jovanović K., „Forenzičko računovodstvo – instrument zaštite interesa računovodstvene javnosti“, *Zbornik radova sa 13. Kongresa SRRRS*, Banja Vrućica, 2009.god.

⁵⁰ Prevare, u širem smislu definisane, obuhvataju: prevare koje nastaju zloupotrebom imovine, korupciju i prevare putem finansijskog izvještavanja.

pogrešnog predstavljanja činjenica u osmišljenim situacijama i okolnostima, podstakne da povjeruje u neistinu i u skladu sa njom da se ponaša i prema tome, trpi gubitak ili štetu⁵¹. One se po pravilu zasnivaju na sljedeća četiri osnovna elementa⁵²:

1. lažna prezentacija činjenica koje imaju značajan karakter,
2. svijest počinioca o tome da je predstavljanje lažno ili ispoljavanje potpune nemarnosti za istinu,
3. lice koje prima informaciju tretira je kao pouzdanu i oslanja se na nju pri donošenju odluke,
4. zahvaljujući prethodno navedenom nastaju finansijske štete, a koje snose korisnici informacija.

Lažna prezentacija činjenica koje su po svojoj prirodi značajne može se postići manipulacijama, falsifikovanjem ili izmjenama bilo knjigovodstvenih evidencija, bilo knjigovodstvenih dokumenata na osnovu kojih se sastavljaju finansijski izvještaji. Počinioci su svjesni nedopustivosti postupaka i zbog toga se ova djela označavaju kao namjerna.

Za razliku od grešaka, u prevarama se kao počinioci – inspiratori javljaju različiti nivoi uprave uključujući i top menadžment kome se često priključuju i treća lica.

5.1. Računovodstvena profesija i privredni kriminalitet

U računovodstvu su se uvijek događale prevare iza kojih su slijedili finansijski kolapsi. U posljednje vrijeme u sve većem opsegu i s težim posljedicama za globalnu javnost. Rukovodstva preduzeća su u nedavnoj prošlosti koristeći računovodstvenu profesiju često javnost manipulirali informacijama. Najčešće je javnost bivala dezinformirana o imovinsko-finansijskom položaju i uspješnosti poslovanja preduzeća, i to na sljedeće načine⁵³:

- * inflacijske zarade (*inflating earnings*) 1963-1973,
- * „punjenje“ poslovnih knjiga preduzeća nepostojećim zalihama 1968-1981,
- * špekuliranje vrijednosnim papirima (čekovi, mjenice, obveznice) 1977-1984,
- * zavođenje revizora dvostrukim evidencijama 1983-1988, i
- * manipulisanje količinskim i vrijednosnim godišnjim popisom 1986-2002.

Prije deset godina bili smo svjedoci velikog finansijskog kolapsa, koji je bio posljedica namjernog (prevarantskog) naduvavanja prihoda, skrivanja dugova i manipulisanja uprava sa zaradama zaposlenih, a sve je to za sobom povuklo američke

⁵¹ Stanišić M., *Revizija*, Univerzitet Sinergija, Bijeljina, 2007. str. 225

⁵² Škarić Jovanović K., „Forenzičko računovodstvo – instrument zaštite interesa računovodstvene javnosti“, *Zbornik radova sa 13. Kongresa SRRRS*, Banja Vrućica, 2009.god

⁵³ Kolar I., „Je li forenzičko računovodstvo pravi put za otklanjanje privrednog kriminala?“, *Acta economica – časopis za ekonomiju*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Banja Luci, 12. izdanje, Banja Luka, 2010.god., str. 81-101

berzanske indekse u godini 2001., da su samo oni izgubili 90% svoje vrijednosti. Mnogi istraživači su analizirali kroz prošlost kakvo je bilo razumijevanje ekonomske logike poslovanja preduzeća u vrijeme kada su prevaranti izvršili prevaru. Zajednički nazivnik za sve navedene istraživače nije bilo samo hronološko utvrđivanje činjenica i analiza namjera izvršioca, već i potvrđivanje mišljenja da je računovodstvo kao struka, te kao društvena i politička okolina, imalo u očima prevaranata, veoma jak uticaj na izvršenje prevara. Kao druga zajednička tačka tim istraživanjima je nauk, koji govori o tome da se računovodstvo mora rekonstruisati kako do takvih prevara ne bi više dolazilo. Pitali smo se kako se boriti protiv širenja neželjenih radnji u računovodstvenoj djelatnosti. Prvi u nizu odgovora možemo pronaći upravo u prethodnim mislima, a to je promjena pravnih i opšteprihvaćenih računovodstvenih pravila i standarda.

Tabela 1 Broj prevara po osnovu sektora počinioca

Odjeljenje	broj slučajeva	% slučajeva	prosječni gubitak
Računovodstvo	231	28,90%	200.000 \$
Izvršni/Top menadžment	142	17,80%	853.000 \$
Operativa	129	16,10%	80.000 \$
Prodaja	93	11,60%	106.000 \$
Potrošačke usluge	49	6,10%	45.000 \$
Finansije	31	3,90%	252.000 \$
Skladištenje/zalihe	24	3,00%	100.000 \$
Nabavka	22	2,80%	600.000 \$
Proizvodnja	19	2,40%	100.000 \$
Informacione tehnologije	16	2,00%	93.000 \$
Marketing/Odnosi s javnošću	8	1,00%	80.000 \$
Pravna služba	8	1,00%	1.100.000 \$
Upravni odbor	8	1,00%	93.000 \$
Ljudski resursi	7	0,90%	325.000 \$
Istraživanje i razvoj	7	0,90%	562.000 \$
Interna revizija	6	0,80%	93.000 \$

Izvor: ACFE – *Association of Certified Fraud Examiners*, 2008. Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse, p. 54, 2008., dostupno na www.acfe.com

To je važno jer je računovodstvo jedan od ključnih elemenata da se izvede ili prikrije privredni kriminal. Statistika praćenja prevara prema profesijama navodi upravo računovodstvenu profesiju i rukovodioce na najvišim položajima odlučivanja kao najčešće vršioc prevara. Prema istraživanju Udruženja ovlašćenih istražitelja prevara (ACFE– *Association of Certified Fraud Examiners*) iz 2008.godine, čak 28,9% počinitelja prevara čine zaposleni u računovodstvenom sektoru. Zajedno sa

njima 17,8% rukovodilaca na najvišim nivoima predstavlja brojno najveću skupinu izvršitelja prevara (tabela 1).

S druge strane, iako čine najveću skupinu, iznos prevara koje su počinjene od strane zaposlenih u računovodstvu nije ujedno i vrijednosno najveći (tabela 2).

Tabela 2 Prosječan gubitak po osnovu odjeljenja počinioca

Odjeljenje	broj slučajeva	% slučajeva	prosječni gubitak
Pravna služba	8	1,00%	1.100.000 \$
Izvršni/Top menadžment	142	17,80%	853.000 \$
Nabavka	22	2,80%	600.000 \$
Istraživanje i razvoj	7	0,90%	562.000 \$
Ljudski resursi	7	0,90%	325.000 \$
Finansije	31	3,90%	252.000 \$
Računovodstvo	231	28,90%	200.000 \$
Prodaja	93	11,60%	106.000 \$
Skladištenje / zalihe	24	3,00%	100.000 \$
Proizvodnja	19	2,40%	100.000 \$
Informacione tehnologije	16	2,00%	93.000 \$
Upravni odbor	8	1,00%	93.000 \$
Interna revizija	6	0,80%	93.000 \$
Operativa	129	16,10%	80.000 \$
Marketing / Odnosi s javnošću	8	1,00%	80.000 \$
Potrošačke usluge	49	6,10%	45.000 \$

Izvor: ACFE – *Association of Certified Fraud Examiners*, 2008. Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse, p. 54, 2008., dostupno na www.acfe.com

Naime, osnovni postulati na kojima se temelji finansijsko izvještavanje su „fer“ i „poštena“ prezentacija finansijskih izvještaja. Javlja se pitanje zašto opšte prihvaćena računovodstvena pravila, odnosno standardi⁵⁴, koji imaju moć kažnjavanja ako ih ne poštujemo, nisu uspjeli u svojoj namjeri da poštujemo ove vrijednosti pri finansijskom izvještavanju. Možda da bismo odgovorili na ovo pitanje najprije trebamo odgovoriti na pitanje zašto je uopšte došlo do prevara u računovodstvenoj profesiji. Uzroci su mnogobrojni, a nabrojaćemo neke:

⁵⁴ Obzirom da je kriza počela i zahvatila najviše američka preduzeća, pominjemo opšte prihvaćene računovodstvene standarde (GAAP – Generally Accepted Accounting Principles) koji se koriste na području SAD-a. Na evropskom kontinentalnom području važeći su Međunarodni standardi finansijskog izvještavanja, odnosno Međunarodni računovodstveni standardi (IAS – International Accounting Standards).

- ✱ uvjerenje rukovodilaca, računovođa, revizora, pravnika i bankara da mogu ispuniti svoje obaveze kako ne bi uništili svoj ugled ili ostali bez svoje finansijske budućnosti. Preduslov ostvarenja njihovih ciljeva se ogleda u slabostima internih i eksternih kontrola, odnosno njihovom nepostojanju.
- ✱ pad cijena rada revizora usljed sve većeg uticaja teorije konkurentnosti (veća ponuda, niži troškovi) dovodi i do pada kvaliteta revizorskih usluga koji nikada nije ni bio u interesu uprava i vlasnika.
- ✱ prelazak računovodstvenog izvještavanja o rezultatima sa izvještavanja na osnovi poslovnih i društvenih navika na izvještavanje prema računovodstvenim standardima. Virtualizacija računovodstva pomoću standarda je zamijenila pravu poslovnu praksu i navike društva ne uzimajući u obzir njihove lokalne posebnosti. Prelazak iz društvenih normi na standardna rješenja u računovodstvu i reviziji bio je postupan i spor proces u okviru kojeg su formalni standardi zahtjevali formalnu prisilu kako bi osigurali efikasnost primjene.

Sve rečeno je dovelo do gubitka povjerenja u računovodstvenu profesiju no ujedno i ukazalo na nemogućnost zamjene standardizovanih rješenja normama, odnosno, istaklo važnost vraćanja povjerenja u računovodstveno izvještavanje na osnovu standardizovanih rješenja kroz poštovanje i stvarnu upotrebu stručnih pravila. U ostvarivanju ovog cilja veoma važnu ulogu igra nova grana računovodstvene profesije – forenzičko računovodstvo.

No, prije nego posvetimo pažnju pojmu forenzičkog računovodstva još ćemo se osvrnuti na oblast privrednog kriminaliteta.

5.2. *Privredni kriminalitet, pojam i oblici*

Pod pojmom privrednog kriminaliteta se podrazumijevaju sva krivična djela koja su izvršena na štetu društvene svojine. Pored ove postojale su i druge definicije koje su u užem smislu određivale pojam privrednog kriminaliteta, budući da su pod privrednim kriminalitetom podrazumijevale samo krivična djela protiv privrede, odnosno djela usmjerena protiv organizovanja, upravljanja i funkcionisanja privrednog sistema naše zemlje. Jedna od specifičnosti privrednog kriminaliteta jeste i njegovo prilagođavanje društveno-političkim i ekonomskim uslovima u zemlji, pri čemu počinioci ovih krivičnih djela vode računa o svim promjenama i novonastalim situacijama u društvu koje mogu doprinijeti izvršenju pojedinih krivičnih djela iz oblasti privrednog kriminaliteta.

Kao nova pojava, u našoj zemlji, je transformacija društvenog i državnog kapitala, procesa u okviru koga mogu da nastanu i novi oblici kriminala. Raznovrsni vidovi napada na imovinu u aktuelnim ekonomskim uslovima zahtijevaju i njenu adekvatnu zaštitu. U savremenim ekonomskim odnosima u našem društvu posebno je

izraženo dejstvo “sive ekonomije”. U okviru “sive ekonomije” ostvaruje se nezakonita dobit na ime novčanih sredstava koja bi, po osnovu obaveznih dažbina, trebalo uplatiti u budžet države. “Siva ekonomija” predstavlja privredu van zakonskih propisa koja se ispoljava kroz djelatnost određenih subjekata koji ne poštuju propise države o načinu ponašanja u ekonomskim odnosima, već izbjegavaju da državi plaćaju poreske⁵⁵, carinske i druge dažbine, što predstavlja osnov njihovog nezakonitog bogaćenja. Pojam “siva ekonomija” obuhvata one ekonomske djelatnosti pojedinaca, grupa ili organizacija nad kojima legalna državna vlast nema kontrolu. To umanjuje budžetske prihode i negativno utiče na oblast proizvodnje i prometa robe i usluga. Izvršenjem krivičnih djela privrednog kriminaliteta narušavaju se ekonomski odnosi, dolazi do protivpravnog prisvajanja imovine u društvenoj, državnoj, privatnoj, zadružnoj i mješovitoj svojini, izbjegavanja plaćanja carinskih, poreskih, i drugih obaveza prema državi.

Privredni kriminalitet zadržao je sposobnost prilagođavanja novim društveno – ekonomskim odnosima i pozitivnim zakonskim propisima koji inkriminišu delikatno ponašanje u ovoj oblasti. Počinioci krivičnih djela svoju kriminalnu djelatnost usmjeravaju do margina dozvoljenog ponašanja, koristeći određene praznine, nedorečenosti i česte izmjene i dopune zakonskih propisa. Za razliku od krivičnih djela opšteg kriminaliteta, gdje se uglavnom krivično djelo odmah vidno manifestuje po izvršenju, kod privrednog kriminaliteta u vrijeme izvršenja nepoznati su i krivično djelo i njegov počinilac jer se djelo u fazi izvršenja vješto prikriva i posljedice se ne manifestuju odmah pa se uglavnom otkrivanjem krivičnog djela otkriva i njegov počinilac.

Najčešće oblike privrednog kriminaliteta u našoj zemlji, o kojima evidenciju vodi Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske i o kojima redovno izvještava javnost u vidu Podataka o stanju bezbjednosti, čine zloupotreba službenog položaja, falsifikovanje ili uništavanje službenih isprava, falsifikovanje novca, pronevjera, nedozvoljena trgovina, zloupotreba ovlaštenja u privredi, poslovne prevare, falsifikovanje ili uništavanje poslovnih knjiga, štetni ugovori, utaja poreza (poreska evazija), pranje novca, nedozvoljeno korišćenje autorskih prava, krijumčarenje, obmana pri podizanju kredita, ovjera neistinitog sadržaja i dr. U nastavku teksta prilažemo tabelu uporednog pregleda privrednog kriminaliteta u Republici Srpskoj za period od I do IX mjeseca za godine 2008., 2009. i 2010.(tabela 3).

⁵⁵ Poreska evazija predstavlja radnje i propuštanja novih radnji, koje poreski obveznik preduzima radi izbjegavanja plaćanja poreza. Evazija poreza je posljedica nastojanja poreskog obveznika da smanji poreski teret. Direktna je posljedica “usađenog” otpora poreskog obveznika u plaćanju poreza koji je dužan da plati. Obično se radi o slučaju kada poreski obveznik ocjeni da je njegova poreska obaveza previsoka i da mu je stopa poreskog opterećenja previsoka. Zbog toga se često odlučuje na defraudaciju, rizikujući pri tome i kaznu. (Stakić B., Barać S., *Javne finansije*, Univerzitet Singidunum, 4. izdanje, Beograd, 2009., str. 113)

Tabela 3 Pregled privrednog kriminaliteta u Republici Srpskoj

<i>Rb</i>	<i>Privredni kriminalitet</i>	<i>I-IX mj. 2010.</i>	<i>I-IX mj. 2009.</i>	<i>% 2010 / 2009</i>	<i>I-IX mj. 2009.</i>	<i>I-IX 2008.</i>	<i>% 2009/ 2008</i>
1.	Broj krivičnih djela	549	483	13,7	483	478	1,1
2.	Broj izvještaja	384	364	5,5	364	330	10,3
3.	Broj prijavljenih lica	564	485	16,3	485	463	4,7
4.	Zloupotreba službenog položaja ili ovlašćenja	79	68	16,2	68	81	-16,1
5.	Falsifikovanje ili uništavanje službene isprave	36	40	-10,0	40	22	81,8
6.	Falsifikovanje novca	44	81	-45,7	81	57	42,1
7.	Pronevjere	26	31	-16,1	31	18	72,2
8.	Nedozvoljena trgovina	11	11	0	11	6	83,3
9.	Zloupotreba ovlašćenja u privredi	5	8	-37,5	8	15	-46,7
10.	Nesavjesno privredno poslovanje	8	2	300	2	8	-75,0
11.	Poslovne prevare	60	32	87,5	32	29	10,3
12.	Falsifikovanje ili uništavanje poslovnih knjiga	13	2	550	2	13	-84,6
13.	Štetni ugovori	0	0	0	0	4	-
14.	Pranje novca	1	1	0	1	0	-
15.	Krijumčarenje	0	2	0	2	0	-
16.	Utaja poreza	7	7	0	7	14	-50,0
17.	Povreda autorskih prava	2	2	0	2	0	-
18.	Ovjera neistinitog sadržaja	35	34	2,9	34	49	-30,1
19.	Obmana pri podnošenju kredita	68	72	-5,5	72	0	-
20.	Ostala KD	154	90	71,1	90	162	-45,5

Izvor: <http://www.mup.vladars.net/statistike>

Mnogo institucija u zemlji i svijetu se bori protiv privrednog kriminala. Pri tome se pitamo imaju li oni dovoljno znanja, sposobnosti i iskustva, potrebnih za efikasne istrage i ocjenjivanje uzroka i posljedica poslovnih radnji, koji se iskazuju u krivotvorenom računovođenju i/ili računovodstvenom izvještavanju. Svi koji se suočavaju sa sve češćim i zahtjevnijim privredno-kriminalnim primjerima, pri kojima je potrebno imati široko i produbljeno znanje o poslovno-privrednim vidicima djelovanja preduzeća, i razumijevanje o ulozi nosilaca računovodstvene i revizijske djelatnosti i forenzičkog računovođe, pitaju se jesu li sposobni suprotstaviti se

izazovima sprječavanja, otkrivanja i sudskog dokazivanja prevara. Svi pomenuti se susreću sa sličnim, ali i različitim teškoćama, to jest s pomanjkanjem posebnih znanja i vještina. Revizorima nedostaju znanja iz područja kriminalne istrage, pravnih normi, a predstavnicima države, zaduženim za poreze i doprinose, nedostaje produbljeno poznavanje poslovanja i računovodstva, dok rukovodstvu obično manjkaju sva prethodno pomenuta znanja. U svrhu ispunjavanja te praznine, rođena je nova naučna disciplina i djelatnost – forenzički računovođa. On bi trebao biti osposobljen za borbu protiv narastajućih privredno-kriminalnih radnji pravnih lica i pojedinaca.

6. Nova računovodstvena profesija – forenzičko računovodstvo

U savremenim uslovima poslovanja, obezbjeđivanje pouzdanih finansijskih informacija kroz objavljivanje finansijskih izvještaja se smatra opšteprihvaćenim ciljem. Brojne finansijske prevare iz prošlosti i sa početka ovog vijeka su ozbiljno poremetile povjerenje velikog broja korisnika u finansijske informacije sadržane u finansijskim izvještajima. Najveće prevare korisnika finansijskih izvještaja i prvenstveno investitora su počinjene prezentovanjem lažnih, odnosno falsifikovanih finansijskih izvještaja.

Odgovornost za sprječavanje, detekciju i istraživanje prevara u finansijskim izvještajima leži u rukama menadžmenta preduzeća, ali takođe i u rukama drugih kontrolnih institucija i mehanizama. Sistem interne kontrole, interne revizije i odbor za reviziju su ključni elementi u sprječavanju prevara koje se javljaju kroz zloupotrebu imovine kao i onih koje koriste finansijske izvještaje kao instrument prevare. Eksterna revizija i forenzičko računovodstvo provode retrospektivnu kontrolu finansijskih podataka u svrhu otkrivanja propusta i prevara, a sa ciljem obezbjeđivanja pouzdanosti i vjerodostojnosti finansijskih izvještaja.

U posljednjih petnaest godina, a naročito u današnje vrijeme, posebna „vrsta“ računovođa zvana forenzički istražitelji ili forenzičke računovođe se angažuje u cilju otkrivanja prevara u finansijskim izvještajima. Bez obzira da li su angažovani od strane menadžmenta, vlasnika ili drugih korisnika finansijskih izvještaja, forenzičke računovođe imaju zadatak da istraže i dokumentuju finansijske prevare ili netačne materijalno značajne informacije. Kako bi obavili date zadatke, neophodno je da forenzičke računovođe posjeduju solidno znanje iz oblasti računovodstva i revizije, da imaju razvijenu sposobnost komunikacije – verbalne, pisane i istražne, nezavisnost i značajan stepen znanja o korišćenju informacionih tehnologija u oblasti računovodstvenih i revizijskih procedura⁵⁶.

6.1. Kratka istorija forenzičkog računovodstva

Forenzičke računovođe postoje gotovo 200 godina. Najstarija referenca datira iz 1824.godine u obliku oglašavajućeg cirkularnog računovodstvenog pisma u Glasgowu (Glasgov), Škotska. Ove specijalne računovođe su se pojavljivale kao svjedoci na sudu i u arbitražnim procedurama. Interesovanje za forenzičko računovodstvo se proširilo Sjedinjenim Američkim Državama i Engleskom početkom

⁵⁶ Prema: Krstić J., „The Role of Forensic Accountants in detecting Frauds in Financial Statements“, *Facta Universitatis*, Series: Economics and Organization Vol. 6, N° 3, 2009, pp. 295-302

dvadesetog vijeka. Jedna od prvih institucija koja je počela sa korišćenjem usluga forenzičkih računovođa je Poreska uprava. Al Capone, čuveni mafijaš, je vjerovatno jedna od prvih žrtava forenzičkih računovođa, iako se tada nije koristio taj naziv, jer je osuđen zbog utaje poreza na osnovu dokaza pribavljenih istraživanjem knjigovodstvenih evidencija o njegovim poslovima. Savezna istražna agencija poznatija kao FBI (od engl. *Federal Bureau of Investigation*) je odlučila da koristi usluge forenzičkih računovođa te je zaposlila oko 500 takvih agenata tokom II Svjetskog rata. Kao profesija, forenzičko računovodstvo je nastavilo da se razvija tokom druge polovine vijeka kako su se Opšte prihvaćeni računovodstveni principi (GAAP od engl. *Generally Accepted Accounting Principles*) i Zakon o porezu rasprostranjeno koristili i postajali obavezujući.

U nastavku ćemo navesti nekoliko najvažnijih prekretnica u forenzičkom računovodstvu⁵⁷:

- * 1942: Maurice E. Peloubet objavio „Forensic Accounting: It's place in today's economy.“
- * 1982: Francis C. Dykman napisala knjigu "Forensic Accounting: The Accountant as an Expert Witness.“
- * 1986: AICPA⁵⁸ izdaje Practice Aid # 7, naznačivši šest oblasti parničnih usluga - štete, antimonopolska analiza, računovodstvo, procjena vrijednosti, opšti konsalting i analiza.
- * 1988: osnovano Udruženje ovlašćenih istražitelja prevara (*Association of Certified Fraud Examiners - ACFE*).
- * 1988: novi žanr detektivskih romana u kojim je forenzički računovođa bio zvijezda.
- * 1992: osnovan Američki koledž za forenzičkog istraživača.
- * 1997: osnovan Američki odbor forenzičkih računovođa.
- * 2000: osnovan časopis Journal of Forensic Accounting, Auditing, Fraud and Taxation.

Iz prethodnog vidimo da forenzičko računovodstvo nije nova profesija nego su u posljednje vrijeme banke, osiguravajuće kompanije čak i policijske agencije pojačale upotrebu ovih eksperata. Ispitivanje koje je sprovedla firma Kessler International (firma za istraživanje i forenzičko računovodstvo) je pokazalo da postoji rastuća potreba za iskusnim forenzičkim računovođama. Kompanija ABCnews.com je u isto vrijeme izvijestila da se očekuje da će sve više kompanija koristiti usluge forenzičkih računovođa kao preventivnu mjeru kako zahtjev za istinitim i vjerodostojnim finansijskim izvještavanjem raste u jeku posljednjih računovodstvenih skandala. Američki US News i World Report su proglasili profesiju forenzičkog

⁵⁷Prema: Ramaswamy, V., „New Frontiers: Training Forensic Accountants Within The Accounting Program“, *Journal of College Teaching & Learning*, Vol. 4, N° 9, September 2007, pp. 31-38

⁵⁸ eng. *The American Institute of Certified Public Accountants* - Američki institut ovlašćenih javnih računovođa

računovođe kao jedan od najsigurnijih puteva za razvoj karijere u narednih nekoliko godina. Ova profesija je u Americi stigla na listu „20 najboljih poslova“.

6.2. Forenzičko računovodstvo i forenzički računovođa

U računovodstvenoj literaturi ne postoji jedinstvena definicija forenzičkog računovodstva⁵⁹. Od brojnih definicija koje se nalaze u literaturi koja se bavi forenzičkim računovodstvom najpotpunijom se čini ona koju je dala ACFE - *Association of Certified Fraud Examiners*. Prema ovom Udruženju ovlašćenih istražitelja prevara forenzičko računovodstvo je korišćenje računovodstvenih vještina u potencijalnim ili stvarnim civilnim ili krivičnim sporovima, uključujući opšteprihvaćene računovodstvene i revizorske principe; utvrđujući gubitke profita, prihoda, imovine, ili štete, procjene internih kontrola, prevare i sve drugo što zahtjeva uključivanje računovodstvenih ekspertiza u pravni sistem⁶⁰. Ključne komponente forenzičkog računovodstva, u skladu sa navedenim, čine računovodstvene vještine, revizorske tehnike i istražiteljske procedure.

U skladu sa upravo opisanom suštinom forenzičkog računovodstva, ovlašćeni istražitelji prevara ili forenzičke računovođe, kako se još u literaturi nazivaju lica koja se bave forenzičkim računovodstvom, istražuju i dokumentuju finansijske prevare i „kriminal bijelih kragnji“ kao što su manipulacije. Oni takođe pomažu advokatima, sudovima, regulatornim tijelima, agencijama, kao što je, na primjer, Agencija za borbu protiv korupcije, u istragama finansijskih prevara.

Da bi ispunili zadatke koji su im dodjeljeni, forenzičke računovođe moraju imati solidne osnove računovodstva i revizije, dobro razvijenu sposobnost verbalne i pisane komunikacije, sposobnost uočavanja detalja, sposobnost da efektivno primjene istražne tehnike, iskustvo u istragama, nezavisnost i zavidan stepen poznavanja upotrebe informacionih tehnologija u računovodstvenim i revizorskim procedurama. Pod solidnim osnovama računovodstva i revizije po pravilu se podrazumijeva posjedovanje sertifikata i licence za sertifikovanog računovođu⁶¹. Ostala znanja i vještine stiču se dodatnim obrazovanjem i iskustvom.

Pored navedenih stručnih znanja i iskustva, od forenzičkih računovođa se, saglasno Etičkom kodeksu za profesionalne računovođe, zahtjeva da pri radu pokažu skepticizam, nezavisnost i objektivnost.

⁵⁹ „Forenzičko računovodstvo, ponekad se označava i kao istražiteljsko računovodstvo, uključuje primjenu računovodstvenih koncepata i tehnika na pravne probleme. Ono je specijalnost koja zahtjeva integraciju istražiteljskih, računovodstvenih i revizorskih vještina.“ Vidjeti: *West's Encyclopedia of American Law*, 22.11.2010. www.answers.com/topic/forensic-accounting

⁶⁰ Vidjeti: *Managing the Business Risk of Fraud, A Practical Guide*, 02.11.2010. www.acfe.com/documents/managing-business-risk.pdf

⁶¹ prema važećem Zakonu o računovodstvu i reviziji Republike Srpske objavljenom u „Službenom glasniku RS br. 36/09“

Profesionalni skepticizam sadrži nekoliko važnih zahtjeva: otvorenost, pojačani razvoj opreznosti i traženje potvrde za svaki zaključak.

Otvorenost je zapravo zahtjev da se zadrži neutralnost u sprovođenju procedura i da se ne dozvoli da pretpostavljeni karakter klijenta zamijeni objektivne dokaze.

Insistiranjem na opreznosti se želi osigurati da će prije izvođenja svakog zaključka biti razmotreni svi raspoloživi dokazi i procijenjeno da li se sa dovoljno sigurnosti može iznijeti konkretna tvrdnja.

U istragama prevara, kao i u reviziji, povjerenje treba ukazati samo činjenicama koje su provjerene. Ovdje nije primjenljiv etički stav – vjerujem da je tačno dok se ne dokaže suprotno.

Nezavisnost ima jednak značaj za forenzičkog računovođu kao i za revizora. Forenzički računovođa će se smatrati nezavisnim ako je intelektualno pošten, priznat kao nezavisan, bez ikakvih obaveza ili interesa u odnosu na klijenta, menadžment ili vlasnike. Nezavisnost se može smatrati pretpostavkom za naredni zahtjev – objektivnost.

Objektivan pristup raspoloživim dokazima je osnova ovog zahtjeva. Na objektivnosti se posebno insistira kada se radi o dokazima koji podržavaju tvrdnje menadžmenta, a nalaze se u područjima koja omogućavaju više subjektivnosti, kao što su, na primjer, procjene budućih gubitaka.

Pored računovodstvenih firmi, od kojih one najveće već imaju odjeljenja za forenzičko računovodstvo, forenzičke računovođe nalaze zaposlenje i u osiguravajućim kompanijama, sudstvu, vladinim agencijama i dr.

6.3. *Angažovanje forenzičkih računovođa*

Za razliku od revizora, čije je angažovanje za javna akcionarska društva obavezno i po zakonu, i gdje odluku o angažovanju donosi skupština akcionara, forenzičke računovođe se mogu angažovati kako od strane uprave ili vlasnika tako i od strane ostalih korisnika finansijskih izvještaja i regulatornih tijela. Njihovo angažovanje, dakle, nije na regularnoj osnovi. Njemu se pristupa u specifičnim situacijama kada se procijeni da postoji određena neregularnost i da je neophodno procijeniti njenu veličinu i problem riješiti ili pak u situacijama u kojima zainteresovane strane procjenjuju da je rizik od gubitaka od neregularnosti takav da je razumno zahtijevati dokaze koji legalno podržavaju zaključke da se neregularnosti nisu dogodile. Ovaj posljednji angažman ne treba miješati sa postupcima interne kontrole.

Strana koja angažuje forenzičke računovođe određuje predmet i obim njihovog djelovanja i očekuje od njih da pri obavljanju istrage imaju u vidu njene šire ili uže interese.

Važno pitanje koje je u vezi sa angažmanom forenzičkih računovođa i treba ga razmotriti tiče se indicija na osnovu kojih bilo koja od navedenih strana – uprava, vlasnici, kreditori, vladine agencije, revizori donosi odluku da bi angažovanje forenzičkog računovođe bilo potrebno.

Prevare u finansijskom izvještavanju, kojima se u ovom radu bavimo, mogu nastati u postupku kreiranja dokumentacije i obuhvatanja dokumentacije u knjigama, kao i u postupku izrade finansijskih izvještaja. Jasno je otuda da su brojni događaji i indicije, koje treba da revizora, menadžera ili bilo kog drugog korisnika finansijskih informacija koje prezentira neka kompanija navedu na sumnju da prevara postoji. Ovim indicijama i događajima treba pridodati, zbog gotovo jednakog značaja, i one koje potiču iz okruženja. Prema stepenu izvjesnosti da je uzrok određenih pojava prevara, svi događaji i indicije se mogu podijeliti u dvije grupe. Prvu grupu čine oni događaji čiji nastanak čini postojanje prevare izvjesnim, u literaturi označeni kao potencijalni okidači prevara, dok drugu grupu čine događaji i pojave koje mogu, ali i ne moraju biti indikatori prevara. Iako je broj događaja čiji nastanak indicira postojanje prevare veliki, ipak je moguće prema učestalosti njihovog nastanka i stoga i po značaju izdvojiti sljedeće⁶²:

- * anonimne optužbe za prevaru dostavljene pismom, elektronskom poštom, ili preko telefona,
- * saznanje da je visokorangirani menadžer dao otkaz zbog poznatih ili mogućih nelegalnih poslova,
- * kompanija – preduzeće je identifikovano kao predmet istrage koju sprovode sudski organi,
- * preduzeće je dobilo poziv od suda ili od regulatorne agencije,
- * revizor vjeruje da je namjerno doveden u zabludu verbalnim informacijama dobijenim od strane preduzeća ili da su zahtjevana dokumenta prepravljana ili pak je njihovo dostavljanje uskraćeno,
- * otkriće da je klijent predmet prevare u ma kako malom iznosu ona bila čak i u onim slučajevima kada osumnjičeni nije više među zaposlenima,
- * indikacije da dobavljači mogu biti fiktivni, i
- * indikacije koje potiču od netačnog priznavanja prihoda ili rashoda kao što je priznavanje prodaje prije no što je ona konačna, isporuka robe prije konačne prodaje, priznavanje prihoda iako postoji obaveza izvršenja značajnih usluga u vezi sa tom robom u budućnosti,

⁶² Golden, T., Skalak, S., Clayton, M., *A Guide to Forensic Accounting Investigation*, John Wiley&Sons, Inc. 2006, p.250, preuzeto iz: Škarić Jovanović K., „Forenzičko računovodstvo – instrument zaštite interesa računovodstvene javnosti“, *Zbornik radova sa 13. Kongresa SRRRS*, Banja Vrućica, 2009.god

očigledno evidentiranje nepostojećih prihoda, odlaganje rashoda na buduće periode ili priznavanje rashoda budućih kao rashoda tekućeg perioda.

Činjenica da je neka optužba za prevaru anonimna ne treba da bude razlog da ne bude razmatrana. Naprotiv, treba im pristupiti sa najvećom pažnjom. Postoje makar dva važna dokaza za to. Prvo, odugovlačenje sa reakcijom na anonimne pozive može dovesti do toga da se optužbe proslijede regulatornim tijelima kao što je Komisija za hartije od vrijednosti ili medijima, što će nanijeti ozbiljnu štetu reputaciji preduzeća. Drugo, Sarbanes-Oxley Act, kao i njemu ekvivalentni zakonski propisi u drugim zemljama, zahtjevaju da se optužbe za tzv. kriminal bijelih kragni razmotre odmah i sa punom pažnjom.

Takođe očekivano je da će odlazak iz preduzeća visoko rangiranog menadžera biti povod za upućivanje poziva forenzičkom računovođi samo ako postoje dokazi koji indiciraju neregularnost. Osnovna briga u ovom slučaju je da je menadžer i u drugim poslovima za koje je bio nadležan postupao neregularno.

Okolnost da je preduzeće predmet istrage koju vode sudski organi je ozbiljna indicija za postojanje prevare. U tom slučaju bi bilo pogrešno čekati rezultat istrage i potom reagovati, jer istrage u većini slučajeva traju mjesecima. Razumije se da prije angažovanja forenzičkog računovođe treba raspraviti sve implikacije tog angažmana.

Reakcija uprave preduzeća na prijem sudskog poziva ili poziva regulatorne agencije je veoma slična reakciji na saznanje da je preduzeće predmet sudske istrage. Forenzičke računovođe koje u ovim slučajevima bivaju angažovane po pravilu traže kopije svih dokumenata koji su dati agenciji. Bilo bi pogrešno pretpostaviti da su sva ova dokumenta pregledana prethodno od strane revizora jer, kao što je poznato, revizori vrše selekciju dokumentacije koja će biti predmet revizije.

Ako revizor sumnja da je namjerno doveden u zabludu time što mu je menadžment namjerno dao pogrešne informacije, takvu sumnju će sam teško otkloniti. Pojedinci, suočeni sa činjenicom da su dali pogrešne informacije uobičajeno uz velika izvinjenja, pokušavaju da nađu objašnjenja za takav postupak. Forenzičke računovođe imaju na raspolaganju druge načine za razrješenje ove dileme. Oni mogu pratiti reakcije određenih lica kada čuju ili kada im se saopšte, nesporno tačne informacije o strateškim pitanjima, umjesto pogrešnih koje su im do tada plasirane.

Revizori pri vršenju revizije nailaze na netačnosti koje nisu materijalno značajne, što će reći da ne ugrožavaju validnost finansijskih izvještaja kao takvih. Uprkos ovome, imajući u vidu da takve netačnosti mogu biti posljedica ne greške već prevare SAS 99⁶³ zahtjeva da revizor sagleda sve implikacije, naročito imajući u vidu

⁶³ Statement on Auditing Standards No 99 koje izdaje Auditing Standard Board American Institute of Certified Public Accountants - AICPA

položaj koji u preduzeću imaju lica koja su sa ovom netačnošću povezana. Ovo treba uraditi čak i onda kada lice koje je odgovorno za netačnost nije više zaposleno u preduzeću.

Svaka netačnost u evidencijama u finansijskim izvještajima koja pobuđuje sumnju da je riječ o prevari mora biti ispitana nezavisno od toga da li je značajna ili ne. Rezultat ispitivanja može biti trojak: da je riječ o bezazlenoj grešci, da je računovođa napravio malu prevaru ili da je otkrivena netačnost samo vrh ledenog brijega. Ova različitost uzroka netačnosti je razlog zbog koga istraživanje mora biti sprovedeno, a uzroci netačnosti utvrđeni.

Fiktivni dobavljači, prerano ili odloženo priznavanje prihoda i rashoda predstavljaju dobro poznate instrumente koje top menadžment koristi u tzv. kreativnom računovodstvu. Svaka netačnost koja je ovim uzrokovana mora biti pažljivo ispitana, jer ako nije posljedica potpuno banalne greške ona je obično indikator veoma značajnih prevara.

Povod za konsultacije sa forenzičkim računovodnom, revizoru i drugim korisnicima finansijskih izvještaja može biti evidentiranje popusta dobavljača kao prihoda, evidentiranje interne prodaje po prodajnim cijenama, odlaganje evidentiranja obaveza i sl.

Događaji koji treba da pobude pažnju revizora, vlasnika, uprave i drugih korisnika finansijskih izvještaja, iako nisu obavezno indikatori prevara, mogu biti klasifikovani u četiri grupe. Prvu grupu čine netačnosti koje su posljedica pogrešno primjenjenih računovodstvenih pravila u obuhvatanju ekonomskih događaja i nepoštovanje računovodstvenih procedura, drugoj grupi pripadaju neispravnosti ili nepostojanje dokumentacije, trećoj pojava neuobičajenih transakcija i u četvrtu grupu se mogu uvrstiti problematični odnosi i neuobičajeni događaji između preduzeća i njegovog revizora.

Prvu grupu netačnosti mogu izazvati transakcije.⁶⁴

- * koje nisu evidentirane u cjelini,
- * koje nisu evidentirane blagovremeno,
- * koje su evidentirane u pogrešnim iznosima,
- * koje su evidentirane u pogrešnom periodu,
- * koje su pogrešno klasifikovane ili je
- * pri njihovom vrjednovanju i evidentiranju primjenjena pogrešna politika.

Događaji koji predstavljaju izraz nepoštovanja računovodstvenih procedura, a od kojih svaki za sebe ili više njih zajedno treba da budu predmet budne pažnje revizora, vlasnika i uprave jer mogu, mada ne obavezno, ukazivati na prevaru, jesu:

- * rad menadžera ispod nivoa njihovih ovlašćenja,

⁶⁴ Škarić Jovanović K., „Forenzičko računovodstvo – instrument zaštite interesa računovodstvene javnosti“, *Zbornik radova sa 13. Kongresa SRRRS*, Banja Vrućica, 2009.god

- * pojava nepotpisanih finansijskih izvještaja,
- * sprovođenje u posljednjoj minuti usklađivanja koja značajno djeluju na finansijski rezultat,
- * postojanje dokaza da zaposleni imaju pristup sistemima koji je nekonzistentan sa njihovim ovlašćenjima,
- * postojanje značajnih neslaganja između knjiga, i
- * postojanje transakcija koje nisu evidentirane u skladu sa opštim ili sa specifičnim odobrenjem menadžmenta.

Netačnosti druge grupe nastaju usljed nepostojanja dokumentacije, dostupnosti samo fotokopirane dokumentacije ili dokumentacije u elektronskoj formi u situacijama kada se očekuje originalna, dokumentacija neuobičajena po formi, pisana rukom umjesto uobičajeno elektronski štampane, nedostatak evidencija ili njihovo nepostojanje i sl.

Trećoj grupi pripadaju neuobičajene transakcije po svojoj prirodi, obimu, kompleksnosti, naročito ako su nastale i završene pri kraju godine kao i neuobičajene transakcije sa povezanim licima.

Četvrtu grupu čine neuobičajeni postupci menadžmenta u koje se ubrajaju:

- * odbijanje menadžmenta da omogući pristup evidencijama, zaposlenima, kupcima, dobavljačima ili bilo kome drugom ko bi mogao pružiti revizorske dokaze,
- * pritisak menadžmenta da se kompleksna i sporna pitanja riješe u neprimjereno kratkom vremenu,
- * žalbe menadžmenta na rad revizora, posebno na revizorsko mišljenje, zastrašivanje članova revizorskog tima,
- * postavljanje formalnih ili neformalnih prepreka revizorima da efikasno komuniciraju sa odborom za reviziju ili sa odborom direktora i sl.

Svaki od navedenih događaja sam za sebe, a posebno ako se javlja više njih zaslužuju da budu istraženi kao mogući signali za prevare (tzv. crvene zastave, *eng. Red Flags*). Ono što je specifično za ovu grupu događaja je uključenost menadžmenta.

6.4. *Zadaci forenzičkog računovođe*

Forenzički računovođa se angažuje, kako je već istaknuto, da istraži sumnje o postojanju prevare i da pribavi dokaze o tome. Imajući u vidu da se prevare mogu javiti u svim poslovnim aktivnostima, a prevare putem finansijskih izvještaja mogu nastati ne samo u postupku njihove pripreme, već i u poslovnim aktivnostima čije se posljedice iskazuju u finansijskim izvještajima, jasno je da postoji velika raznolikost pristupa ispunjenja primarnog cilja. Bez obzira na raznolikost područja u kojima se prevare javljaju i raznolikost interesa strana koje angažuju forenzičkog računovođu u

ostvarivanju ciljeva da se prevare otkriju i istraže redovno se postavljaju sljedeća pitanja⁶⁵:

- * ko je uključen u prevaru,
- * da li je počinitelj upućen da nije predmet istrage od strane supervizora,
- * koliki je ukupan uticaj netačnosti na finansijske izvještaje,
- * tokom kog perioda se događala prevara,
- * da li su identifikovani značajniji načini prevare,
- * kako se to dogodilo,
- * kako je utvrđeno i da li je moglo biti utvrđeno ranije i
- * šta se može uraditi da se ne ponovi?

Navedena pitanja jasno upućuju da se forenzičke računovođe ne bave finansijskim izvještajima kao takvim, što rade revizori, već da je njihova pažnja usmjerena na procjenu transakcija, ljudi ili poslovnih jedinica da bi se utvrdilo da li postoje indicije o prevarama koje treba dublje istražiti. Predmet njihovog istraživanja nisu sve već samo određene transakcije, bilo da je riječ o transakcijama između preduzeća i određene treće strane, prodaje ili nabavke od tačno određenog kupca odnosno dobavljača, ili da je riječ o transakcijama u čijoj su realizaciji učestvovali određeni ljudi i grupe ljudi ili transakcijama koje se obavljaju u određenoj valuti.

Uspješna realizacija ciljeva pretpostavlja veoma blisku saradnju forenzičkog računovođe, internog revizora, eksternog revizora i odbora za reviziju.

Interna revizija, osim što se može pojaviti kao strana koja predlaže angažovanje forenzičkog računovođe, budući da neke od prevara na koje posumnjaju ne mogu riješiti sami, javljaju se kao dragocjen saradnik u istragama koje sprovodi forenzički računovođa. Interni revizori poznaju preduzeće, transakcije koje se odvijaju, zaposlene i informacione sisteme mnogo bolje od eksternog forenzičkog računovođe, te pružanjem takvih informacija mogu podići efikasnost istrage.

Eksterni revizor poznaje preduzeće bolje od novoangažovanog forenzičkog računovođe. Njegovo viđenje preduzeća razlikuje se od onog koji pruža interni revizor. Za forenzičkog računovođu su od posebne koristi saznanja koja o područjima rizika, poslovnim procesima, dokumentaciji, sistemima i osoblju može dati eksterni revizor na početku istrage. Radni papiri revizora mogu biti veoma važan izvor podataka potrebnih za razumijevanje sistema, kulture i zaposlenih. Ove informacije imaju utoliko veću vrijednost jer su dobijene od izvora koji je nezavisan.

Istragu usmjerava odbor za reviziju. Forenzički računovođa u istrazi, naravno, slijedi dokaze do kojih dolazi, ali rezultate istrage prenosi odboru za reviziju ili licu koje je odbor odredio, a koje usmjerava dalje istragu. Istraga se kvalifikuje kao istraga

⁶⁵ Ibid

odbora za reviziju, a ostali učesnici u istrazi uključujući i forenzičkog računovođu pružaju usluge odboru za reviziju.

Po završenoj istrazi forenzički računovođa sastavlja izvještaj čija forma i sadržina zavise od toga kome je i za koje namjene je sastavljen. Tako kao rezultat istrage može biti sastavljen izvještaj za naručioca pod nazivom izvještaj o istrazi ili izvještaj za potrebe sudskog postupka kada se označava kao ekspertska izvještaj za potrebe civilnog sudskog postupka. Nezavisno od toga o kom od ova dva izvještaja je riječ, forenzički računovođa mora njegovom sastavljanju pristupiti sa punom odgovornošću. Njegov zadatak pri sastavljanju izvještaja je da predstavi dostignute rezultate u istrazi kako bi licima kojima prezentiraju izvještaje omogućili donošenje ispravnih ocjena i odluka. Informacije koje izvještaj sadrži moraju biti tačne, jasne, nepristrasne, relevantne i blagovremene.

Kvalitet izvještaja je opredjeljen kvalitetom sprovedene istrage, on je prirodni završetak čitavog procesa, posmatrano s aspekta forenzičkog računovođe. U izvještaju se opisuju svi koraci u istrazi od angažmana preko prikupljanja podataka, njihove analize do dokaza. Ovo je važno jer se na osnovu izvještaja podnose tužbe, preduzimaju akcije u odnosu na zaposlene, preispituju postojeće procedure i kontrole i vrše njihove izmjene u skladu sa preporukama forenzičkog računovođe.

„Nemam podataka, još uvijek. Kapitalna je greška teoretisati bez podataka. Bezosjećajno izvrćemo činjenice da odgovaraju teorijama, umjesto da teorije odgovaraju činjenicama.“

- Sir Arthur Conan Doyle, „Skandal u Bohemiji“

7. Mjere prevencije prevara

Nije dovoljno samo otkriti i istražiti prevaru, dobro zaokružen protivprevarni program takođe čini mjere koje mogu spriječiti prevare. Kada se to sprovodi, sve ostalo stane na svoje mjesto. Jedan od najvećih izazova za forenzičkog računovođu je uvjeriti da se upravljanje rizicima prevare ne smije podcijeniti. Oni koji dosada nisu bili prevareni neće biti svjesni rizika i njegove cijene. Rukovodioci mogu razmišljati u smislu direktnih finansijskih troškova, ali treba gledati dalje.

Prevare nikada u potpunosti ne mogu da se uklone iz poslovanja jer, jednostavno, u dosluhu mogu uvijek da prevaziđu normalne organizacione kontrole. Za borbu protiv prevara treba drugačiji i svjež pristup koji će morati da pokrije sve aspekte kruga prevare:

- * odvrćanje i prevenciju prevara
- * otkrivanje prevara
- * istraživanje prevara

Kao polaznu tačku, Andrew Durant (Endru Duran), ovlašćeni istražitelj prevara, preporučuje pristup koji uključuje sljedeće komponente⁶⁶:

- * uspostaviti odgovarajuću kulturu
- * uspostaviti politiku dojavljivača (*whistleblowers*)
- * identifikovati rizike
- * implementirati efikasne kontrole
- * povećati svijest o rizicima
- * plan za najgore
- * zapošljavanje pravih ljudi
- * traganje za sumnjivim transakcijama

Kada govorimo o zapošljavanju novih ljudi veoma je važno da prije nego što kompanija otvara svoja vrata za nove zaposlene, menadžeri zastanu i zapitaju se: „Da li ja zaista znam tu osobu dovoljno dobro da bih joj povjerio svoj novac, povjerljive informacije, i iznad svega moj ugled?“ Mnoge kompanije vjeruju da se njihove procedure zapošljavanja bave ovim pitanjem. Međutim, oni trebaju imati u vidu da je Mori istraživanje otkrilo da:

- * 30% zaposlenih laže kada se prijavljuju za posao,

⁶⁶ Durant, A., „Fraud Preventions: The Latest Techniques - Developing a Strategy to Fight Fraud“, *rad prezentovan na 15-oj Godišnjoj Konferenciji o prevarama Udruženja ovlašćenih istražitelja prevara*, Las Vegas, NV; Juli, 2004, dostupno na www.acfe.com

- * 18% zaposlenih smatra da je neophodno da se pretjeruje pri pisanju biografije,
- * 34% menadžera ne provjeri prošlost kandidata, i
- * 36% državnih organizacija tvrdi da ih neistine u biografijama aplikanta koštaju značajne sume novca i vremena.

Kada se sprovodi istraga, često možete naći da osumnjičeni posjeduje šaroliku istoriju, koju nije prijavio u procesu zapošljavanja. Vrijeme i novac potrošen u ovoj fazi može uštedjeti hiljade dolara koji bi se utrošili u istraživanja i sudske troškove, kada se prevara otkrije.

U slučaju Barings banke, veliki slučaj prevare u Velikoj Britaniji, Nick Leeson (Nik Lison) nije prijavio presudu Okružnog suda (za neizmirene dugove) protiv njega i ovlašćeni organ za hartije od vrijednosti i fjučerse je odbio da ga akredituje. Njegov poslodavac, Barings, nije uspio da otkrije ovaj podatak i poslao ga je u Singapur, gdje je uspješno primljen da radi kao trgovac. Ostalo je kao što kažu, "Istorija".

Organizacije bi trebalo da temeljno provjere svakog novog kandidata. Što je radno mjesto na višem položaju, detaljnije treba da se provjeri. Važnije osoblje ima više prilika za prevare jer su na pozicijama od povjerenja i imaju mogućnost da odobre isplatu i izvrše odobravanje ugovora. Oni su takođe vjerovatniji da počine prevaru koja može trajno oštetiti njihove organizacije. Provjere bi takođe trebalo da pokrivaju kompletnu istoriju rada pojedinca. U slučaju gospodina Dunlapa (Danlap), provjere nisu zalazile dovoljno daleko u njegovu prošlost, a da jesu, mogli su otkriti činjenicu da je njegov radni odnos već dva puta bio prekidat otkazom, prvo je od jednog prethodnog poslodavca dobio otkaz nakon sedam nedjelja, a nakon dvije godine od strane drugog. Da je obavljena detaljna provjera, kompanija Sunbeam Corp. bi onda bila u stanju da donese ispravnu odluku na osnovu potpune informacije.

Na osnovu iskustva u istraživanju prevara g. Durant preporučuje organizacijama da uzmu u obzir sljedeća **činiti/ne činiti** pravila kao dio njihovog procesa zapošljavanja koja možemo vidjeti u tabeli 4. na sljedećoj stranici.

Kao što možemo vidjeti u pomenutoj tabeli, neophodno je s vremena na vrijeme vršiti provjere i postojećeg osoblja naročito ako već postoje određene sumnje. U tom smislu veliku pomoć možemo imati od eksterne revizije, no u nekim situacijama, može biti neophodno za organizaciju da gleda dalje od nezavisnog revizijskog tima za stručnost u području prevare. U takvim slučajevima, forenzički računovođa može pružiti dodatnu sigurnost ili naprednu ekspertizu, obzirom da oni imaju posebnu obuku i iskustvo u sprječavanju prevara, odvratanju, istraživanju i otkrivanju istih. Forenzičke računovođe takođe mogu pružiti svjež uvid u organizaciju, njene operacije, sisteme kontrole i rizike. Djelovanje forenzičkog računovođe može pružiti utjehu izvršnom direktoru i šefu finansijske službe.

Forenzički računovođa, međutim, ne može djelovati kao sigurnost da će prevare biti spriječene ili otkrivene.

Tabela 4 Činiti/Ne činiti pravila (Do's & Don'ts)

Činiti	Ne činiti
Tražiti svim potencijalnim zaposlenicima da popune detaljan obrazac prijave	Oslanjati se samo na podatke iz biografije –CV-a (curriculum vitae) koje je dostavio podnosilac
Tražiti praznine u radnoj istoriji	Ograničiti provjeru na, recimo, posljednjih 10 godina samo
Zahtijevati preporuke u pisanoj formi i vršiti telefonsku provjeru	Prihvatati “na primaoca” pisma referenci
Provjeriti sve kvalifikacije	Prihvatati kopije certifikata
Obaviti detaljnu provjeru s dužnom pažnjom kada je riječ o apliciranju za više radno mjesto	Pretpostaviti da je prethodni poslodavac izvršio potpunu i adekvatnu provjeru s dužnom pažnjom
Ako je moguće, pribaviti podatke iz kaznene evidencije	Prihvati verbalne reprezentacije u nominalnoj vrijednosti
Vršiti provjere privremenog kao i stalnog osoblja	

Izvor: Durant, A., „Fraud Preventions: The Latest Techniques - Developing a Strategy to Fight Fraud“, rad prezentovan na 15-oj Godišnjoj Konferenciji o prevarama Udruženja ovlašćenih istražitelja prevara, Las Vegas, NV; Juli, 2004, dostupno na www.acfe.com

7.1. Kada je otkrivena prevara

Prevara može biti otkrivena kroz mnoge izvore, kao što su npr., interni ili eksterni revizori, forenzičke računovođe, zaposleni, dobavljači, i drugi. Uspostavljanje povjerljive (vruće) telefonske linije, tzv. hotline-a, takođe može biti važan izvor informacija koje bi dovele do otkrivanja prevare, kao dio sveukupne organizacione etike, usklađenosti, te programa prevencije prevara. Iako je povjerljivi telefon nešto što se može ostvariti interno, postoje razni vanjskih pružaoci usluga koji mogu biti angažovani da pruže ovu uslugu za organizaciju⁶⁷.

Ako je prevara otkrivena, ili postoji razumna osnova da se vjeruje da je do prevare došlo, odbor za reviziju - preko eksternih revizora, internih revizora, ili forenzičkih računovođa, po potrebi, će sprovesti istragu i, ako se ukaže neophodnim,

⁶⁷<http://www.aicpa.org/InterestAreas/BusinessIndustryAndGovernment/Resources/NotForProfitResourceCenter/DownloadableDocuments/12-FraudAndResponsibilities.dot>, 16.09.2010.

zadržati pravnog savjetnika da potvrdi potraživanja u ime organizacije. Forenzički računovođa, naročito, može biti potreban da se obezbjedi dubina vještina potrebnih za istraživanje prevara, i ukoliko je poželjna nezavisna procjena.

Ako je prevara otkrivena, ili postoji opravdana osnova za sumnju da su prevare mogle nastati, odbor za reviziju je odgovoran da obezbjedi sprovođenje istrage. Kriterijumi trebaju biti postavljeni na način da opišu stepen uključenosti odbora za reviziju baziran na težini kaznenog djela. Većina odbora za reviziju će takođe željeti da dobije i informacije o svim kršenjima zakona i organizacione politike.

Forenzičke računovođe, takođe mogu obezbjeđivati odbor za reviziju i sa ostalim srodnim savjetodavnim uslugama, kao što su:

1. procjena kontrola dizajna i operativne efikasnosti kroz poštovanje verifikacije,
2. stvaranje specijalnih istražnih jedinica,
3. odbori za upravljanje incidentima,
4. objavljivanje kontrole rizika,
5. etika povjerljivih (vrućih) telefonskih linija,
6. kodeks ponašanja, i druge protivprevarne mjere.

Odbor za reviziju može da angažuje revizorsku firmu da obavi forenzičku istragu, odnosno, istraži prevaru.

Ako su ovlašćene forenzičke računovođe angažovane od strane upravnog odbora preduzeća, umjesto od strane odbora za reviziju, oni potencijalno sa preduzećem mogu postići privilegovani odnos advokat – klijent koji u nekim drugim, normalnim okolnostima, nije moguće ostvariti.

7.2. Crvene zastave (Red Flags)

Crvene zastave ili „Red Flags“ čine veoma važnu mjeru za prevenciju prevara. Po pravilu⁶⁸, čini ih pisani program namijenjen otkrivanju znakova u svakodnevnom poslovanju (crvenih zastava) koji nas upozoravaju da je moguće da se dešava prevara.

Prema istraživanjima Udruženja ovlašćenih istražitelja prevara, počinioci prevara vjeruju da su detaljne provjere lica koja se zapošljavaju u organizacijama veoma važna mjera za sprječavanje prevara. Njihovi ograničeni podaci o ovoj stvari pokazuju da mnoge organizacije treba da uvedu strože provjere lica koja zapošljavaju u cilju obezbjeđivanja tačnosti informacija koje primaju o njima. Napominjemo da je kreditna provjera daleko najrjeđi oblik provjere koju obavljaju organizacije žrtve prevara, a dosadašnja istraživanja ovog udruženja pokazuju da su finansijski pritisci jedan od ključnih faktora motivacije profesionalne prevare.

⁶⁸ Vidi detaljnije: <http://www.ftc.gov/redflagsrule>

7.2.1. Bihevioralne Crvene Zastave - prikazano po izvršiocima

Prevaranti često ispoljavaju određena ponašanja ili karakteristike koje mogu poslužiti kao znaci upozorenja saradnicima, pretpostavljenima i drugim svakodnevnim kontaktima. Na primjer, neki počinioci djeluju neobično razdražljivi, neki iznenada počnu da troše raskošno, a neki postaju sve tajniji o svojim profesionalnim aktivnostima. Važno je napomenuti da prisustvo ovih simptoma ne znači samo po sebi da se prevara dešava ili da će se desiti u budućnosti. Međutim, ove crvene zastave su često indikatori lošeg ponašanja zaposlenih, i menadžment i osoblje za borbu protiv prevara treba da budu obučeni da razumiju i identifikuju potencijalne znake upozorenja prevarnog ponašanja.

U istraživanju⁶⁹ Udruženja ovlašćenih istražitelja prevara je utvrđeno da dva najčešća tipa ponašanja, odnosno „crvene zastave“ među prevarantima čine "finansijske poteškoće" i "život van svojih mogućnosti" (tabela 5). S obzirom da su finansijske poteškoće često povezane s prevarnim ponašanjem, bilo bi preporučljivo za organizacije da posvete više napora sprovođenju provjere kreditne pozadine za nove podnositelje zahtjeva.

Ispitanici su upoznati sa listom uobičajenih znakova upozorenja i upitani koji od znakova, ako ih ima, su bili ispoljeni od strane počinitelja prevare prije otkrića prevare. Najčešća uočena bihevioralna crvena zastava u slučajevima prijavljenim Udruženju ovlašćenih istražitelja prevara uključivala je prevarante koji žive izvan njegovih ili njenih finansijskih mogućnosti. Ovaj znak upozorenja je bio prisutan u 38,6% svih slučajeva njihove studije. Drugi zajednički znaci upozorenja su uključivali finansijske poteškoće i opšti "prevarantski" mentalitet. Šeme u kojima je počinitelac održao neobično blizak odnos sa prodavcem ili kupcem, prouzrokovale su najveći prosječni gubitak (tabela 6) u organizaciji žrtvi (\$ 410.000). Prosječan gubitak za slučajeve u kojima prevarant ispoljava prevarantski stav je bio samo malo manje od \$ 405.000. Kao što se vidi u tabeli 6., ova dva znaka upozorenja su najčešće povezana sa korupcijskim šemama prijavljenim u ovom istraživanju.

⁶⁹ ACFE – *Association of Certified Fraud Examiners*, 2008. Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse, 2008., dostupno na www.acfe.com

Tabela 5 Bihejvioralne crvene zastave prisutne tokom šema prevare – sortirano po učestalosti

Bihejvioralna Crvena Zastava	Broj slučajeva	% slučajeva ⁷⁰	Prosječni gubitak
Život van mogućnosti	370	38,60%	\$250.000
Finansijske poteškoće	327	34,10%	\$111.000
Prevarantski mentalitet	195	20,30%	\$405.000
Problemi upravljanja, nespremnost da dijele dužnosti	179	18,70%	\$250.000
Razvod / porodični problemi	164	17,10%	\$118.000
Neobična bliskost sa prodavcem / kupcem	146	15,20%	\$410.000
Razdražljivost, sumnjičavost, odbrambeni stav	130	13,60%	\$180.000
Problem zavisnosti	128	13,30%	\$225.000
Pravni problemi u prošlosti	83	8,70%	\$184.000
Problemi sa zapošljavanjem u prošlosti	76	7,90%	\$163.000
Žale se na neadekvatne plate	70	7,30%	\$132.000
Odbijaju otići na odmor	65	6,80%	\$250.000
Preveliki pritisak unutar organizacije	62	6,50%	\$388.000
Nestabilnost u životnim okolnostima	47	4,90%	\$58.000
Preteran pritisak porodice / vršnjaka na uspjeh	40	4,20%	\$90.000
Žale se na nedostatak autoriteta	35	3,60%	\$120.000

Izvor: ACFE – *Association of Certified Fraud Examiners*, 2008. Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse, p. 63, 2008., dostupno na www.acfe.com

⁷⁰ Zbir postotaka u ovoj tabeli premašuje 100 procenata jer je u nekoliko slučajeva vršilac prevare izložio više od jedne crvene zastave

Tabela 6 Bihejvioralne crvene zastave prisutne tokom šema prevare – sortirano prema visini prosječnog gubitka

Bihejvioralna Crvena Zastava	Broj slučajeva	% slučajeva ⁷¹	Prosječni gubitak
Neobična bliskost sa prodavcem / kupcem	146	15,20%	\$410.000
Prevarantski menatlitet	195	20,30%	\$405.000
Preveliki pritisak unutar organizacije	62	6,50%	\$388.000
Život van mogućnosti	370	38,60%	\$250.000
Problemi upravljanja, nespremnost da dijele dužnosti	179	18,70%	\$250.000
Odbijaju otići na odmor	65	6,80%	\$250.000
Problem zavisnosti	128	13,30%	\$225.000
Pravni problemi u prošlosti	83	8,70%	\$184.000
Razdražljivost, sumnjičavost, odbrambeni stav	130	13,60%	\$180.000
Problemi sa zapošljavanjem u prošlosti	76	7,90%	\$163.000
Žale se na neadekvatne plate	70	7,30%	\$132.000
Žale se na nedostatak autoriteta	35	3,60%	\$120.000
Razvod / porodični problemi	164	17,10%	\$118.000
Finansijske poteškoće	327	34,10%	\$111.000
Preteran pritisak porodice / vršnjaka na uspjeh	40	4,20%	\$90.000
Nestabilnost u životnim okolnostima	47	4,90%	\$58.000

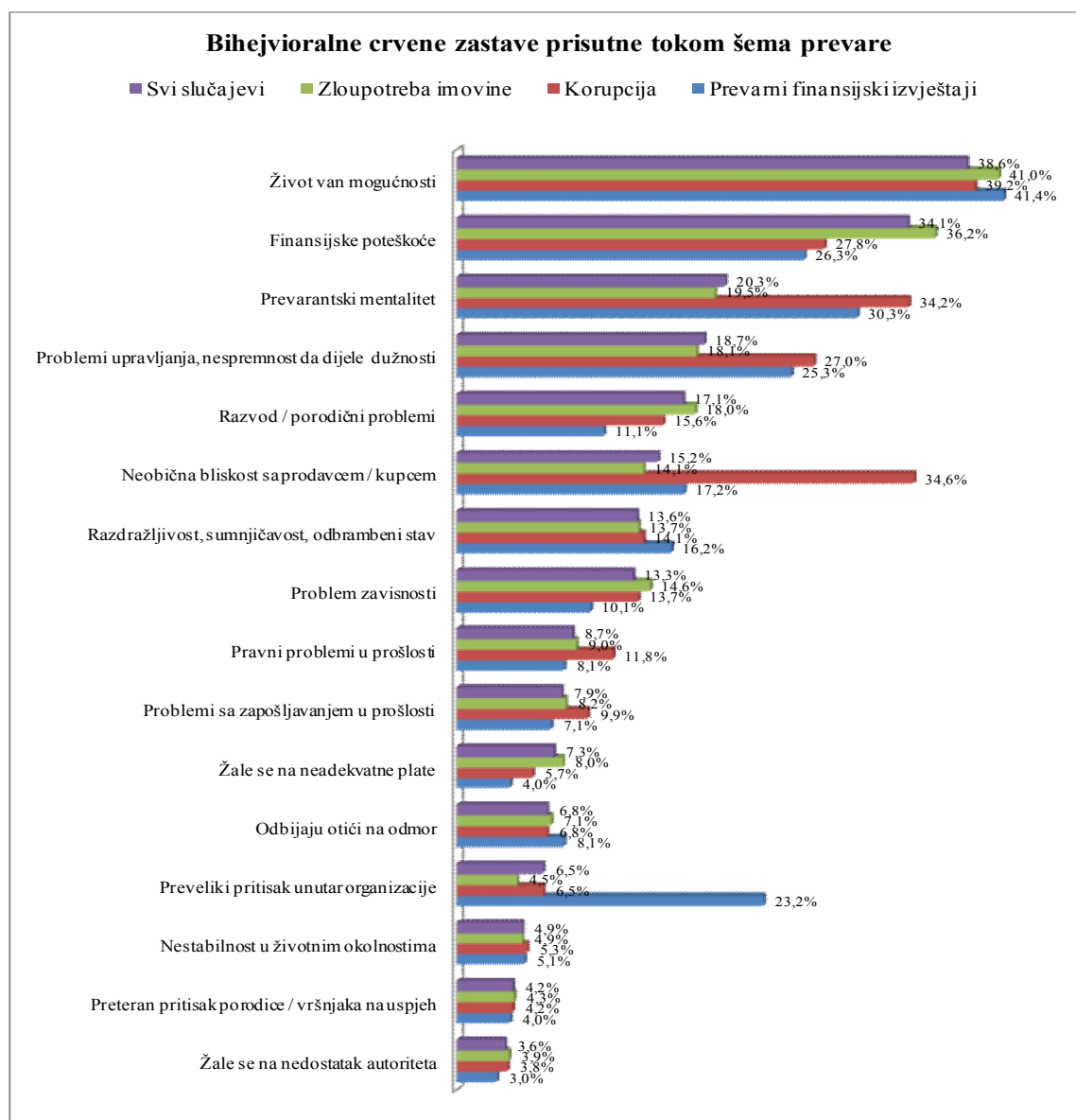
Izvor: ACFE – *Association of Certified Fraud Examiners*, 2008. Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse, p. 64, 2008., dostupno na www.acfe.com

7.2.2. Bihejvioralne Crvene Zastave - na osnovu tipa šeme

Kroz pomenuto istraživanje analizirani su i konkretni znaci upozorenja na prevare koji su se bazirali na tipu šeme po kojoj su počinjene da bi se uočilo postoji li značajna korelacija između istih. Kao što ilustruje sljedeći grafik, učestalost raznih bihejvioralnih crvenih zastava praćena je prilično jedinstvenom krivom bez obzira na vrstu prevare koju je počinilac počinio, međutim, bilo je nekih očiglednih ispada.

⁷¹ Zbir postotaka u ovoj tabeli premašuje 100 procenata jer je u nekoliko slučajeva vršilac prevare izložio više od jedne crvene zastave

Grafikon 1 Bihevioralne crvene zastave prisutne tokom šema prevare

Izvor: ACFE – *Association of Certified Fraud Examiners*, 2008. Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse, p. 65, 2008., dostupno na www.acfe.com

Na primjer, u 23% slučajeva izjava o finansijskim prevarama, počinitelj je bio pod prevelikim pritiskom da izvrši prevaru, a koji je poticao iz unutrašnjosti organizacije. Ova crvena zastava je bila prisutna u manje od 7% od svih drugih oblika prevare. Preveliki pritisak da izvrši prevaru izgleda kao ključni motiv za prevarne finansijske izvještaje, kao što se često vidi u slučajevima kada su kreirani izmišljeni prihodi ili obaveze sakrivene u ime „upravljanja dobitkom“.

Slično tome, vidimo značajnu naznaku u crvenoj zastavi koja se ogleda u „neobično tijesnoj vezi sa prodavcem“, koji je vezan za korupcijsku šemu. Ova crvena zastava se pojavila u više od jedne trećine svih slučajeva korupcije, ali u manje od

18% od svih ostalih. Ovaj rezultat ima smisla s obzirom na činjenicu da korupcijska šema obično podrazumijeva mito ili sukob interesa, obe šeme koje se često oslanjaju na nepravilan odnos između radnika i trećih lica. Pitanje kontrole i prevarantski odnos su također često identifikovani u slučajevima korupcije i prevara u finansijskim izvještajima. Crvene zastave vezane za pronevjeru imovine imaju tendenciju da slijede pobliže ukupnu distribuciju, ali smo pronašli da pojava „finansijskih poteškoća“ je mnogo češće bila u vezi sa prisvajanjem imovine nego sa korupcijom ili prevarama u finansijskim izvještajima.

8. Studija slučaja 1: Glavni revizor Republike Srpske dao negativnu ocjenu za Investiciono-razvojnu banku Republike Srpske (IRB RS)

Služba za reviziju javnog sektora Republike Srpske je izrazila negativno mišljenje za Investiciono-razvojnu banku (IRB) Republike Srpske i četiri fonda koja su u sastavu ove banke za 2008. godinu. Negativno mišljenje je dato za IRB i fondove u okviru te banke - Fond za restituciju, Akcijski fond, Fond stanovanja, Fond za razvoj i zapošljavanje, dok je Fond za razvoj istočnog dijela RS dobio mišljenje sa rezervom.

Da podsjetimo, negativno mišljenje se daje u slučaju kada finansijski izvještaji ne pokazuju objektivno i istinito stanje imovine i sredstava. Pri vršenju revizije Konsolidovanog finansijskog izvještaja Budžeta RS za 2008. godinu utvrđeno je da kod IRB-a ne funkcioniše sistem internih kontrola i postupaka, nisu donesene određene procedure, u sistemu organizovanja postoje fondovi sa jednim ili dvoje zaposlenih, a on je pravno lice, a da kontrole i određene odluke takvog fonda provodi IRB. Pored prethodno navedenog, kod IRB-a konstatovano je da je u 2008. godini za nabavku poslovnog prostora banke planirano 2,84 miliona KM, a da je iznos prekoračen za 19 %, i ako se tome dodaju i zaključni ugovori o drugim nabavkama za potrebe IRB-a, ukupno prekoračenje plana nabavki prelazi 48 %⁷².

Glavni revizor je povodom ovoga izjavio da je banka zaključila ugovor o kupoprodaji poslovnog prostora 16. januara 2008. godine na iznos od 2,84 miliona KM, bez utvrđivanja stepena nedovršenosti prostora. Kako to predstavlja nabavku prostora u izgradnji, time nije ispoštovana određena odredba Zakona o javnim nabavkama. Utvrđeno je da se prodavac obavezao da preda prostor najkasnije do 18. jula 2008. godine, a do završetka revizije objekat nije završen i nije poznato kada će biti predat banci na upotrebu.

Glavni revizor je naveo i da je kod IRB-a došlo do odstupanja u planu nabavki kod kupovine automobila marke BMW za potrebe direktora banke, a u bilansu stanja je konstatovana nepravilna klasifikacija za ove nabavke. Konstatovano je i da je IRB na ime troškova isplaćivala i određene troškove kao ugovor o privremenim i povremenim poslovima i da zaključeni ugovori ne spadaju u domen registrovane djelatnosti, kao i da su pojedini poslovi određeni u tim ugovorima definisani Pravilnikom o sistematizaciji radnih mjesta. U IRB-u isplaćivane su i određene naknade koje nisu predviđene Pravilnikom o platama i drugim naknadama i primanjima zaposlenim, a nema ni Pravilnika o korišćenju reprezentacije.

⁷² Izvor: <http://www.gsr-rs.org/izvjestaji/2009/RI042-09.pdf> 22.11.2010.

I pored svega navedenog, Investiciono-razvojna banka RS je mišljenja da ostaje nejasno zbog kojih nedostataka i nepravilnosti je Glavna služba za reviziju javnog sektora RS izrazila negativno mišljenje za IRB RS za 2008. godinu. Smatraju da je opredjeljujući faktor za ovakvo mišljenje bio u različitim stručnim gledištima primjene međunarodnih računovodstvenih standarda između revizora i menadžmenta IRB RS, te da revizija nije utvrdila nezakonitosti u radu IRB RS i fondova. Revizija nije imala primjedbe na suštinski koncept IRB-a, procedure i transparentnost u radu.

Reagujući na saopštenje IRB-a da ostaje nejasno zbog kojih nedostataka je Glavna služba za reviziju javnog sektora RS izrazila negativno mišljenje u izvještaju za 2008., glavni revizor je objasnio da su revizori uočili ozbiljne nesaglasnosti u finansiranju pojedinih stavki u finansijskim izvještajima IRB-a, te dodao da su prethodno jasno naveli koje stavke, u skladu sa revizorskim standardima, nisu u skladu sa propisima (npr. utrošak gotovo tri miliona KM za nabavku novog prostora, automobila, poklona i drugi sporni navodi iz revizorskog izvještaja, glavni revizor je istakao da je trebalo procijeniti period završetka novog objekta IRB-a i onda raspisati tender za završetak radova, i dr.).

Po prijemu revizorskog izvještaja menadžment banke preduzeo je aktivnosti na otklanjanju uočenih nedostataka odnosno realizaciji preporuka Glavne službe za reviziju i pristupilo se izradi Programa mjera za provođenje preporuka revizije.

Povodom ovog slučaja izjasnio se i ministar finansija RS Aleksandar Džombić koji smatra da je bitno da glavni revizor Službe za reviziju javnog sektora nigdje nije ustanovio nezakonito poslovanje IRB-a i nedozvoljene radnje i mišljenja je da je opredjeljujući faktor za davanje negativnog izvještaja za IRB RS različito gledište primjene Međunarodnog računovodstvenog standarda 39, koji procjenjuje određene pozicije u bilansu Akcijskog fonda i Fonda za restituciju. Ministarstvo finansija će kod svih preporuka dobijenih od revizora uraditi akcioni plan otklanjanja preporuka kako bi imali bolje izvještaje u narednom periodu.

Ministar finansija, g. Džombić je tom prilikom izjavio kako smatraju da negativnim mišljenjem za IRB nije ukazano na njen koncept i ulogu u suštinskom opredjeljenju da IRB zauzima glavnu razvojnu ulogu za privredni i finansijski sektor RS, već samo kod primjene računovodstvenog standarda, a da će primjenom spornog standarda sljedeće godine otkloniti sve nedostatke i dobiti pozitivno mišljenje.

Glavna služba za reviziju javnog sektora RS obavila je za osam mjeseci 55 finansijskih revizija, od kojih je pozitivno mišljenje iskazano kod 18 budžetskih korisnika, mišljenja sa rezervom ili napomenom kod 32, dok je kod pet klijenata iskazano negativno mišljenje.

Od 16 revizija ministarstava, tri su dobila pozitivno mišljenje, i to Ministarstvo rada i boračko invalidske zaštite, Ministarstvo uprave i lokalne samouprave i

Ministarstvo nauke i tehnologije, dok je kod 13 ministarstava Služba za reviziju izrazila mišljenje sa rezervom.

Mišljenje sa rezervom izraženo je i kod Konsolidovanog izvještaja Vlade RS, Generalnog sekretarijata Vlade, Službe predsjednika, Narodne skupštine i Fonda penzijsko-invalidskog osiguranja. Pozitivna mišljenja su, između ostalog, data na finansijske izvještaje Vijeća naroda RS, Ustavnog suda RS i Ombudsmana RS.

9. Studija slučaja 2: Primjer otkrivanja masovnih prevara korišćenjem ACL programa

Firma Forensic/Strategic Solutions, PC je osnovana 1992. godine prethodno poslujući pod nazivom Summerford Accountancy, PC. Posjeduje široku lepezu klijenata na nacionalnom nivou iz raznih industrijskih grana. Sjedište im je u gradu Birminghamu, Alabama, SAD. Specijalizirali su se u vršenju usluga ispitivanja prevara, forenzičke istrage, istrage kriminala bijelih kragi, kompjuterske forenzike, analize podataka, procjene rizika prevare i njegove prevencije, poslovnih procjena, kalkulacije ekonomskih šteta, statističke analize, usluga parničke podrške i dr.

U julu 2010. godine osnivač i predsjednik Forensic/Strategic Solutions-a (FSS), Ralph Summerford (Ralf Samerford), je nagrađen od strane Udruženja ovlašćenih istražitelja prevara nagradom Cressey Awards koja predstavlja najveću čast i priznanje u životnom dostignuću u oblasti detekcije i prevencije prevara.

U primjeru koji slijedi ćemo opisati jednu od tehnika otkrivanja prevara kojom se služe stručnjaci ove firme, odnosno primjenu ACL programa.

ACL software je alat kojim se služe revizori širom svijeta. On predstavlja namjenski izgrađenu tehnologiju u svrhu detekcije prevara. Uz pomoć ACL-a možete stvoriti moćno rješenje protiv prevara i pokrenuti sveobuhvatne testove dizajnirane za otkrivanje pokazatelja širokog spektra prevara, za neograničen obim transakcija i iz gotovo bilo kog izvora podataka.

Možete otkriti sve relevantne anomalije i automatizirati testove za kontinuirano praćenje prevara kako bi problemi bili uočeni prije nego eskaliraju. ACL tehnologija pomaže otkriti i spriječiti prevare dozvoljavajući organizaciji da⁷³:

- * testira 100% transakcija,
- * ima brz pristup podacima iz bilo kog izvora,
- * označi sve sumnjive aktivnosti (*Red Flags*),
- * automatizuje testiranje da bi se oslobodila sredstva za više strateških istraživanja,
- * rezimira rizike od prevara za potrebe donošenja odluka menadžmenta.

Forenzičke računovođe i specijalisti za istraživanje prevara firme Forensic/Strategic Solutions PC, su angažovani od strane Los Angeles Unified School District-a (LAUSD) u svrhu ispitivanja projekta Obrazovnog centra Distrikta

⁷³ Izvor: <http://www.acl.com/customers/story.aspx?Story=7> 18.12.2010.

Belmont. Okružen problemima i procenjen na preko 200 miliona USD, građevinski projekt obrazovnog centra je postao najskuplji u zemlji prije nego li je Distrikt bio prisiljen zaustaviti dalju gradnju. Korišćenjem ACL tehnologije revizijske analize, istraga Forensic/Strategic Solutionsa je otkrila niz lažnih radnji i propuste u finansijskim kontrolama, uključujući i fiktivne dobavljače, dvostruke isplate, i učestala kršenja politika nabavke, zbir kojih je iznosio više od 70 miliona USD.

Istražitelji prevara firme Forensic/Strategic Solutions su nacionalni stručnjaci u otkrivanju i odvrćanju od raznolikog prevarnog ponašanja - od otkrivanja zaposlenih ili rukovodioca koji su nezakonito prisvojili imovinu društva do pružanja pomoći investitorima koji su prevareni u toku komercijalnih transakcija. Njihov tim visoko specijalizovanih istražitelji prevara oslanja se na velike mogućnosti analize podataka pomoću ACL tehnologije koja im pomaže na projektima poput revizije i istrage LAUSD-a.

Forensic/Strategic Solutions koristi ACL tehnologiju za analizu transakcijskih podataka prilikom obavljanja forenzičkih ispitivanja, otkrivanja prevara, i identifikovanja slabosti internih finansijskih kontrola.

Los Angeles Unified School District je drugi najveći školski okrug u Sjedinjenim Državama, s više od 730.000 studenata i 75.000 zaposlenih, prostire se na 700 kvadratnih kilometara i ima godišnji budžet veći od 9 milijardi USD - veći od vlada mnogih država.

Već na samom početku, LAUSD-ova odluka o izgradnji Belmont obrazovnog centra na bivšem naftnom polju je postavila pitanje o procesu izbora lokacije, ali je konstruktor projekta zaključio da je mjesto sigurno i da treba nastaviti kako je planirano. Nakon što je zgrada završena 60%, otkriveni su veliki džepovi metana koji su predstavljali neposredan i ozbiljan rizik sigurnosti. Bilo je prekasno za instalaciju metan barijera koje bi stabilizovale mjesto gradnje, te je školski okrug bio primoran zaustaviti gradnju. Na kraju, otkriveno je da je problem odabira mjesta gradnje samo jedan od mnogih ozbiljnih propusta u načinu vođenja projekta.

U kasnijem medijskom metežu nakon najave prestanka dalje gradnje, Don Mullinax, sertifikovani istražitelj prevara i glavni inspektor Obrazovnog odbora Los Angelesa, zahtjevao je punu istragu upravljanja Belmont projektom. Ralph Summerford, predsjednik Forensic/Strategic Solutionsa, je zamoljen da dođe u Los Angeles kako bi posavjetovao Distrikt o tome kako istražiti projekat.

"Postizanje brzih rezultata je bilo upitno uzimajući u obzir baraj dnevnih medija koji je bio usmjeren na ovaj važan projekat i veličinu rashoda koji su

uključeni⁷⁴", kaže Lisa Robbins, viši istražitelj prevara za Forensic/Strategic Solutions.

Nekoliko sedmica nakon LAUSD-ovog poziva na akciju, Forensic/Strategic Solutions je započeo svoju istragu. "Da naši zaposleni nisu bili stručni u upotrebi ACL-a i spremni iskoristiti njegovu snagu analize podataka i provjere sposobnosti, mogle su proći godine prije nego bi se došlo do dna svih LAUSD-ovih problema", kaže Ralph Summerford. "Korišćenjem ACL tehnologije, bili smo u mogućnosti brzo otkriti i prepoznati lažne transakcije i početi s rješavanjem problema Distrikta. Optimizirajući vrijeme i sredstva potrebna za projekat, u mogućnosti smo istražiti velike količine podataka brže i učinkovitije nego bilo što drugo što smo našli."⁷⁵

Prvi izazov koji je otkriven je da su zasebne jedinice unutar kancelarije direktora finansijskog sektora održavale paralelno, iako ne i dosljedno, vođenje računovodstvenih evidencija. Neki procesi su bili automatizovani, dok su se drugi vodili ručno, ali zajedno nisu predstavljali opšteprihvaćeni komplet dokumentacije prema računovodstvenim standardima. ACL je korišćen da se normalizuju milionski podaci kako bi se izgradio jedan, uzastopni niz zapisa. Nakon uspostavljanja zapisa, istražni tim je identifikovao dodatnih 2.100.000 USD u projektnim izdacima koji nisu bili uključeni u ukupne troškove koje je prijavio direktor finansijskog sektora.

Finansijski sistem Distrikta takođe sadrži element kontrole dizajniran kako bi se smanjio rizik preplaćenih iznosa ili nepravilne isplate zahtjevajući pozivanje na kod - broj ugovora ili narudžbenice. Međutim, saznalo se da se prevara sistema mogla izvesti i zaobići ovaj kontrolni elemenat, omogućujući direktna plaćanja. Direktna plaćanja su se vršila prema dobavljačima, i nisu bila objavljena na izvornom ugovoru, čime se pružila prilika dobavljačima da naplate mnogo više od navedenog iznosa ugovora. ACL analitička tehnologija je korišćena za identifikaciju transakcija koje odgovaraju ovom specifičnom obrascu i stvaranje log datoteke za dalju istragu.

Tokom revizije dobavljača, dva stručnjaka Forensic/Strategic Solutionsa koja su radila na slučaju, pronašla su više od 20 raznih identifikacionih kodova koji su se mogli koristiti za plaćanje fakture. To su bili dobavljači koji nisu bili na odgovarajući način povezani sa projektima i koji su, u nekim slučajevima, primili čekove na nekoliko miliona dolara. Ukupno, plaćanja pod ovim raznim kodovima dobavljača su iznosila više od 71.000.000 USD. Kao stručnjaci za prevare, istražitelji Forensic/Strategic Solutionsa su odmah prepoznali moguće znakove lošeg menadžmenta i dalje proučavali datoteku dobavljača, oslanjajući se na moćnu analitiku ACL software-a. Rezultat istraživanja je bilo otkriće fiktivnih dobavljača, dvostrukih plaćanja, i mnogostruko kršenje politika nabavke unutar Distrikta.

⁷⁴ <http://www.acl.com/customers/story.aspx?Story=7>

⁷⁵ <http://www.acl.com/customers/story.aspx?Story=7>

Korišćenjem ACL software-a, istražna revizija Forensic/Strategic Solutionsa je otkrila:

- ✱ 48 transfera sredstava odobrenih od strane jednog zaposlenog u iznosu od 49.999 USD svaki, u periodu od četiri mjeseca koji su zaobišli politiku LAUSD-a koja je zahtjevala da svaka isplata veća od 50.000 USD mora dobiti odobrenje od Odbora za obrazovanje
- ✱ Prekomjerno isplaćivanje 2.100.000 USD kroz zahtjeve za naplatu od strane konstruktora projekta, izvođača radova, i nekih od podizvođača
- ✱ Izbjegavanje plaćanja preko odgovarajućih kodova koristeći direktna plaćanja, što je rezultiralo pronevjerom izvanrednog iznosa od oko 77.800.000 USD tokom razdoblja od pet fiskalnih godina.

10. **Zaključak**

Finansijski izvještaji moraju sadržati informacije koje su jasne, relevantne, pouzdane i uporedive. Osnovni cilj računovodstva koji se definiše kao istinito i fer prikazivanje finansijskog položaja, i uspješnosti određenog poslovnog subjekta ne može se odvijati bez pravila za pripremanje, priznavanje i vrjednovanje u finansijskim izvještajima. Pravila ili principi razvijeni u računovodstvenoj teoriji, nisu bili dovoljni da obezbjede potpun kvalitet računovodstvenih informacija i njihovu pouzdanost, već su se pomenuti principi standardizovali, kodifikovali u okviru pisanih pravila nazvanih standardi. Računovodstvena profesija je nastojala da formulisanjem standarda stvori normativnu osnovu čija će primjena obezbjediti kvalitetno finansijsko izvještavanje, a time i povjerenje korisnika u informacije koje su sadržane u finansijskim izvještajima. Nažalost, ona je neophodan, ali ne i dovoljan uslov za postizanje ovog cilja. Svi naponi mogu biti uzaludni ako menadžment preduzeća, koji je odgovoran za sastavljanje i tačnost finansijskih izvještaja, propisanu osnovu ne primjenjuje na adekvatan način.

Razvoj tržišne privrede, koji je rezultirao razdvajanjem funkcije upravljanja i rukovođenja, je omogućio vlasnicima kapitala da delegiraju svoje funkcije na plaćene agente – menadžere, usljed čega dolazi do opravdanog razdvajanja vlasništva i kontrole. Ciljevi korporacija mogu biti različiti: opstati, maksimizirati tržišni udio, prodaju, profit, minimizirati troškove, ali isto tako cilj može biti i minimiziranje tržišnog udjela ili profita. Ukratko, cilj korporacije je sve ono što subjekt u poziciji korporativne kontrole želi. U slučaju kada su ciljevi principala i agenata sukobljeni, ili kada je teško ili skupo za principala da potvrdi šta agenti zaista rade, odnosno da li rade u interesu akcionara (vlasnika), pošto su menadžeri u pogledu poslovanja koje vrše, u većini slučajeva, „insajderi“, i na taj način su bolje informisani od vlasnika, odnosno principala, dolazi do informacione asimetrije. Javlja se potreba za usklađivanjem interesa vlasnika i menadžera pomoću određenih mehanizama koji se koriste za praćenje ponašanja zainteresovanih strana i koji mogu djelovati unutar ili izvan subjekta poslovanja.

Pod pojmom kreativnog računovodstva podrazumijevaju se sve one računovodstvene prakse koje namjerno odstupaju od računovodstvenih standarda, da bi se korisnicima finansijskih izvještaja pružila željena, a ne stvarna slika prinosnog i finansijskog položaja preduzeća. Primjena kreativnog računovodstva uvijek daje prednost kratkoročnim ciljevima menadžmenta u odnosu na dugoročne ciljeve preduzeća. Neki od najčešćih ciljeva, čija je realizacija za menadžment toliko važna, da bi posegnuli i za mjerama kreativnog računovodstva, su održavanje povjerenja

investitora, ostvarenje prava na bonuse koji zavise od dobitka, odnosno stvaranje uslova za iskorišćenje opcija na akcije, priprema za preuzimanje ili odbrana od neprijateljskog preuzimanja i odlaganje plaćanja poreza na dobit na buduće obračunske periode.

Štete koje nastaju zbog toga što su investitorima i povjeriocima prezentirani finansijski izvještaji, koji ne pružaju pravu sliku performansi preduzeća, se ne ogledaju samo u finansijskim gubicima zbog loše donijetih odluka. Naime, ovakva situacija, ako potraje, bi mogla dovesti do gubitka povjerenja korisnika, investitora i povjerilaca, u finansijske izvještaje. Globalizacija privrede i stvaranje svjetskog finansijskog tržišta samo su pojačali značaj zdravog finansijskog izvještavanja.

Uticanje na visinu iskazane dobiti, neto imovine i neto gotovine iz poslovne aktivnosti radi ispunjenja jednog ili više ciljeva od strane menadžmenta čini metode kreativnog računovodstva. Vršeći prethodne radnje, menadžeri krše računovodstvene principe, ili ih tumače na način koji je suprotan njihovom duhu, ali saglasan odabranom cilju.

Uvid u to kako menadžeri mogu manipulirati dobitkom od suštinskog je značaja za učesnike na tržištu kapitala kako bi izvukli što je moguće veće koristi iz finansijskih izvještaja. Poznavanje trikova koje menadžeri imaju u svom rukavu može da pomogne učesnicima na tržištu da otkriju efekte bilo kakve manipulacije i na duge staze onesposobe uspješnost primjene tehnika kreativnog računovodstva. Instrumenti koji treba da doprinesu potvrdi ili odbacivanju pretpostavke o korišćenju mjera kreativnog računovodstva su analiza ključnih računovodstvenih politika, način primjene istih, uvid u kvalitet korporativnog upravljanja i identifikovanje posebnom analizom mogućih indikatora manipulacija podacima iskazanim u finansijskim izvještajima.

U posljednjih petnaest godina, a naročito u današnje vrijeme, forenzičke računovođe se angažuju u cilju otkrivanja prevara u finansijskim izvještajima. Bez obzira da li su angažovani od strane menadžmenta, vlasnika ili drugih korisnika finansijskih izvještaja, forenzičke računovođe imaju zadatak da istraže i dokumentuju finansijske prevare ili netačne materijalno značajne informacije. Kako bi obavili date zadatke, neophodno je da forenzičke računovođe posjeduju solidno znanje iz oblasti računovodstva i revizije, da imaju razvijenu sposobnost komunikacije – verbalne, pisane i istražne, nezavisnost i značajan stepen znanja o korišćenju informacionih tehnologija u oblasti računovodstvenih i revizijskih procedura.

Forenzički računovođa se angažuje, kako je već istaknuto, da istraži sumnje o postojanju prevare i da pribavi dokaze o tome.

Neophodno je reći da greške čine lica koja učestvuju u procesu prikupljanja i obrade informacija koje su osnova za izradu finansijskih izvještaja i lica koja

pripremaju finansijske izvještaje, a ne menadžment preduzeća. Prevare, za razliku od grešaka, se sastoje u osmišljenom i namjernom pripremanju dokumenata, činjenica, informacija i situacija da bi se stvorili preduslovi da se neko na bazi pogrešnog predstavljanja činjenica u osmišljenim situacijama i okolnostima, podstakne da povjeruje u neistinu i u skladu sa njom da se ponaša i prema tome, trpi gubitak ili štetu.

Smatramo da forenzičko računovodstvo može biti dobar partner svima onima kojima je u interesu sprječavanje privredno-kriminalnih radnji, i može značajno pomoći vraćanju povjerenja u računovodstvenu djelatnost.

Odgovornost za sprječavanje, detekciju i istraživanje prevara u finansijskim izvještajima leži u rukama menadžmenta preduzeća, ali takođe i u rukama drugih kontrolnih institucija i mehanizama. Sistem interne kontrole, interne revizije i odbor za reviziju su ključni elementi u sprječavanju prevara koje se javljaju kroz zloupotrebu imovine kao i onih koje koriste finansijske izvještaje kao instrument prevare. Eksterna revizija i forenzičko računovodstvo provode retrospektivnu kontrolu finansijskih podataka u svrhu otkrivanja propusta i prevara, a sa ciljem obezbjeđivanja pouzdanosti i vjerodostojnosti finansijskih izvještaja.

U cilju sprječavanja korišćenja mjera kreativnog računovodstva i povrata povjerenja u kvalitet finansijskog izvještavanja, potrebno je da vlade, regulatorna tijela i članovi računovodstvene profesije rade na konstantnom unapređenju normativne osnove, unapređenju eksterne revizije procesa finansijskog izvještavanja, osnaživanju uloge i osposobljenosti odbora za reviziju, jačanju interne revizije i vršenju promjene kulture kroz reafirmisanje etičkih standarda u menadžerskoj i računovodstvenoj profesiji.

„ Dugo moj aksiom je bio da su male stvari beskrajno najvažnije“
- Sir Arthur Conan Doyle, „Slučaj identiteta“

LITERATURA:

1. ACFE – *Association of Certified Fraud Examiners*, 2008. Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse, 2008
2. Amat O. i Gowthorpe C., „Creative accounting: Nature, Incidence and Ethical Issues“, *Journal of Economic Literature* classification: M41
3. Amat O., Blake J. i Dowds J., „The ethics of creative accounting“, Economics Working Paper, *Journal of Economic Literature* classification: M41, 1999.
4. Dess, Lumpkin, Eisner, *Strategijski menadžment*, Data status, Beograd, 2007
5. Durant, A., „Fraud Preventions: The Latest Techniques - Developing a Strategy to Fight Fraud“, *rad prezentovan na 15-oj Godišnjoj Konferenciji o prevarama Udruženja ovlašćenih istražitelja prevara*, Las Vegas, NV; Juli, 2004
6. *Federal Trade Commission*, Fighting Fraud with the Red Flags Rule: A How-To Guide for Business, 2010
7. Gray J., Needles B.E. Jr, *Finansijsko računovodstvo – Opšti pristup*, prevod, Savez računovođa i revizora Republike Srpske, 2002.
8. Hruška D., *Razina koncentracije vlasništva u hrvatskim korporacijama – što je najveći problem korporativnog upravljanja u Hrvatskoj*, tekst uz izlaganje, MAP savjetovanje, Zagreb, 2006.
9. Kolar I., „Je li forenzičko računovodstvo pravi put za otklanjanje privrednog kriminala?“, *Acta economica – časopis za ekonomiju*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Banja Luci, 12. izdanje, Banja Luka, 2010
10. Krstić J., „The Role of Forensic Accountants in detecting Frauds in Financial Statements“, *Facta Universitatis*, Series: Economics and Organization Vol. 6, No 3, 2009
11. Knežević G., *Analiza finansijskih izveštaja*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2008.
12. Milisavljević M., redaktor, *Menadžment i menadžeri u privredi Srbije*, Globmark-b.r., Beograd, 1994.
13. Mohanram S. P., „How to manage earnings management?“, *Accounting World*, Institute of Chartered Financial Analyst of India Nr.10, 2003.
14. Petrović Z., *Računovodstvena regulativa*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2008.
15. Ramaswamy, V., „New Frontiers: Training Forensic Accountants Within The Accounting Program“, *Journal of College Teaching & Learning*, Vol. 4, N° 9, September 2007
16. Ranković J., *Teorija bilansa*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2003.
17. Stakić B., Barać S., *Javne finansije*, Univerzitet Singidunum, 4. izdanje, Beograd, 2009
18. Stanišić M., *Računovodstvo*, Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2006.

19. Stanišić M., *Revizija*, Univerzitet Sinergija, Bijeljina, 2007.
20. Škarić Jovanović K., „Kreativno računovodstvo – motivi, instrumenti i posljedice“, *Zbornik radova sa 11. Kongresa SRRRS*, Banja Vrućica, 2007.
21. Škarić Jovanović K., „Forenzičko računovodstvo – instrument zaštite interesa računovodstvene javnosti“, *Zbornik radova sa 13. Kongresa SRRRS*, Banja Vrućica, 2009
22. Šljivić S., „Maksimizacija bogatstva vlasnika kao cilj preduzeća“, *Zbornik radova 2. naučno-istraživačkog skupa*, Viša tehnička škola za industrijski menadžment, Kruševac
23. Wild J.J., Subramanyam K.R. i Halsey R.F., *Financial Statement Analysis*, ninth edition, McGraw-Hill, 2007.

INTERNET IZVORI:

1. <http://www.acfe.com/>
2. <http://www.acl.com/>
3. <http://www.acfe.com/documents/managing-business-risk.pdf>
4. <http://www.answers.com/topic/forensic-accounting>
5. <http://www.aicpa.org/InterestAreas/BusinessIndustryAndGovernment/Resources/NotForProfitResourceCenter/DownloadableDocuments/12-FraudAndResponsibilities.dot>
6. <http://www.bsu.edu/mcobwin/majb/?p=199>
7. <http://www.columbia.edu/~pm2128/docs/emanage.pdf>
8. <http://econpapers.repec.org/paper/upfupfgen/349.htm>
9. <http://www.ftc.gov/redflagsrule>
10. <http://www.forensicstrategic.com/Articles/Fraud%20Detection%20&%20Prevention%20with%20ACL.pdf>
11. <http://www.gsr-rs.org/izvjestaji/2009/RI042-09.pdf>
12. <http://www.investopedia.com/>
13. <http://www.indmanager.edu.rs/site/pdf/b-13.pdf>
14. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=563364&rec=1&srcabs=671026
15. <http://www.mup.vladars.net/statistike>
16. <http://www.utica.edu/academic/institutes/ecii/publications/articles/BA34A95C-A605-9106-51A4DA80C655EC9A.pdf>